

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних історичних
галузей

**Дипломна робота на здобуття першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти**

на тему:

**«Особливості українського
національного руху в Галичині та
Буковині у другій половині ХІХ ст.:
порівняльний аналіз»**

студентки ІV курсу, групи ІА-42
спеціальності 032 Історія та
археологія
Павлюк Софії Олександрівни
Керівник: кандидат історичних
наук,
професор Шологон Лілія Іванівна

Івано - Франківськ – 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Становлення та активізація українського національного руху в Галичині у другій половині ХІХ ст.	7
РОЗДІЛ 2. Особливості формування та результати діяльності українського національного руху Буковини у другій половині ХІХ ст.	33
РОЗДІЛ 3. Порівняльний аналіз здобутків та проблем національного руху українців у Галичині та Буковині у другій половині ХІХ ст.	57
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80
ДОДАТКИ	92

ВСТУП

Актуальність теми зумовлена посиленням уваги до процесу зародження та розвитку українського національного руху в окремих регіонах сучасної України, адже в умовах російсько-української війни знову загострилися проблеми самовизначення нації, питання соборності та єдності територій нашої держави.

Крім того, ще й сьогодні в наукових джерелах відсутня єдина точка зору щодо періоду зародження національного руху українців на території Галичини та Буковини, неоднозначною в оцінках істориків залишається діяльність москвофілів. Усе це потребує узагальнення наукових поглядів та формування доказової бази для оцінки подій другої половини XIX ст. на західноукраїнських землях.

Об'єктом дослідження в дипломній роботі виступають процеси національного самовизначення українського народу в другій половині XIX ст.

Предметом дослідження є особливості та порівняння характеристик українського національного руху на території Галичини та Буковини у другій половині XIX ст.

Метою дипломної роботи стало всебічне вивчення та порівняння чинників, етапів, процесів та результатів становлення і розвитку українського національного руху в Галичині та Буковині у другій половині XIX ст.

Завданнями дипломної роботи відповідно до обраної мети є:

- дослідити особливості становлення та активізації українського національного руху в Галичині у другій половині XIX ст.;
- охарактеризувати специфіку формування та результати діяльності українського національного руху Буковини у другій половині XIX ст. ;
- провести порівняльний аналіз здобутків та проблем національного руху українців у Галичині та Буковині у другій половині XIX ст.

Хронологічні межі дипломної роботи охоплюють другу половину XIX ст.

Територіальні межі дипломної роботи охоплюють територію Галичини та Буковини.

Стан наукової розробки. Джерельну базу дослідження становлять історичні, публіцистичні та документальні матеріали, що характеризують процеси національного відродження на західноукраїнських землях у період II пол. XIX ст.

Зокрема, важливими джерелами вивчення питання стали матеріали тогочасних істориків – М. Грушевського та М. Драгоманова, які узагальнюють події II пол. XIX ст. і демонструють ставлення до них у тогочасному суспільстві.

Також важливою складовою джерельної бази стали публіцистичні матеріали, підготовлені Іваном Франком, який був активним учасником українського національного руху в досліджуваний час на досліджуваних територіях.

Окрему цінність становили в ході дослідження матеріали національної статистики на землях Західної України, а також матеріали публічних виступів історичних осіб з приводу діяльності громадських організацій досліджуваного періоду часу.

Важливим інформаційним ресурсом при підготовці роботи стали наукові публікації сучасних істориків. Зокрема, праці О. Добржанського, В. Ботушанського, М. Гуйванюка, Г. Скорейка, І. Дутчак були використані при дослідженні національного руху на Буковині. Роботи М. Кугутяка, І. Райківського, О. Жерноклеєва, Л. Шологона були використані при вивченні особливостей національного руху в Галичині.

Методологічну основу дипломної роботи складають загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. До загальнонаукових методів, які були використані в ході дослідження, відносяться аналіз та синтез, за допомогою яких було побудовано єдину картину тогочасних подій та виокремлено

процеси на різних територіях (Галичина та Буковина) і в різні етапи розвитку національного руху українців. За допомогою загальнонаукових методів індукції та дедукції було сформовано висновки та проведено узагальнення результатів дослідження.

Серед спеціально-історичних методів дослідження в дипломній роботі використано такі:

- історико-генетичний метод, який дозволив дослідити особливості формування та розвитку національного руху українців Галичини і Буковини в хронологічній послідовності;
- історико-порівняльний (компаративний) метод, за допомогою якого було проведено порівняння часу виникнення, темпів та специфіки розвитку і результатів українського національного руху в II пол.. XIX ст. на двох територіях – у Галичині та на землях Буковини;
- історико-типологічний, за допомогою якого було систематизовано окремі явища національного руху (зокрема, було виділено напрями діяльності тогочасних товариств («Просвіта», «Руська Бесіда»); класифіковано види товариств і створених ними закладів та за сферами діяльності тощо;
- історико-системний, за допомогою якого було охарактеризовано національний рух українців як системний процес, що складався з цілого ряду елементів. Як і кожна система, цей процес піддавався впливу зовнішніх і внутрішніх чинників і мав певні результати та вплив на оточуюче середовище. Тому в роботі важлива увага була приділена передумовам та чинникам становлення українського національного руху на західноукраїнських землях і його результатам.

Наукова новизна дипломної роботи полягає в тому, що автором зроблено спробу не просто комплексно дослідити та систематизувати періоди та характерні особливості національного руху українців Галичини і Буковини в II пол.. XIX ст. , але й провести їхнє порівняння. Це дало змогу виявити

спільні та відмінні риси національного розвитку українців на зазначених територіях.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що результати проведеного узагальнення і порівняння можуть бути використані у навчальному процесі при підготовці учнів та студентів для створення системного уявлення про тогочасний період формування українського національного руху на західноукраїнських землях.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (87 позицій) та додатку.

РОЗДІЛ 1

Становлення та активізація українського національного руху в Галичині у другій половині XIX ст.

Дослідження особливостей розгортання українського національного руху (УНР) на території Галичини у II пол. XIX ст. потребує, перш за все, аналізу основних чинників, що мали найбільший вплив на цей процес. Як і будь-яка система дослідження, соціально-політичне становище тогочасної Галичини знаходилося під впливом чинників різного рівня: як внутрішніх, так і зовнішніх.

Важливим зовнішнім чинником, що сприяв національному самовизначенню українців Галичини, були загальноєвропейські тенденції, які прийнято називати революцією «Весна народів», що припала на 1848-1849 роки [62, с.141]. Як зазначає С. Заброварний, значний вплив на становлення українського національного руху в Галичині мало прийняття нової австрійської конституції 1867 року. Цей нормативний документ сформував досить міцну базу автономного устрою галицьких територій [41, с.22].

Водночас слід зазначити, що ще перша австрійська конституція, яка була проголошена у 1848 році (Конституційна грамота австрійського цесарства, підписана Фердинандом I) проголосила ряд основних демократичних прав та свобод для громадян, створила передумови самовизначення окремих народів та народностей, що перебували на той час під владою Австрійської імперії. Цю конституцію було швидко змінено на нову – проголошену Францом-Йосифом I у 1849 році. Зазначений документ передбачав створення крайових конституцій на рівні усіх 14 коронних країв [81, с.57].

Зазначимо, що Галичина була найбільшою серед провінцій Австрії. Так, Галицький коронний край займав територію площею 78,5 км. кв. У відносному вимірі це становило більше четвертої частини всієї території Цислейтанії. Наприкінці XIX ст. в Галичині проживало близько 28% всього

населення Австрійської імперії. Провідними етносами Галичини були українці та поляки. Українці займали четверте місце в національній структурі населення тогочасної Австрії: після німців, чехів та поляків [39, с.58]. Хоча більшість українців проживала поза межами Галичини – у Російській Імперії, – але галицька українська меншина була краще розвинена в культурному та політичному аспекті, оскільки для цього були ширші можливості, створені австрійськими конституційними нормами [68, с.20].

Галичина отримала власну крайову конституцію у 1850 році. Окремі положення цієї крайової конституції формували можливості для становлення українського національного руху. Так, параграф 4 документу проголошував, що поляки та руські (українці), як і інші народності коронного краю, мають рівні права в управлінні, а також непорушні права зберігати та розвивати свою народність та свою мову [81, с.57].

На основі конституції в 1861 р. було скликано Галицький і Буковинський крайові сейми, які мали займатися місцевими справами та представляти Галичину й Буковину в Державній раді у Відні. Галицький сейм складався зі 150 депутатів, що обиралися за чотирикуріальною (141 місце) виборчою системою, яку визначав передусім майновий (податковий) та фаховий ценз, плюс сім місць гарантувалося для вищих церковних ієрархів і два – для ректорів університетів [58, с.368].

Подальше реформування конституційних положень Австрійської імперії ще більше акцентувало увагу на правах народів на самовизначення. Так, параграф 19 Основного закону від 21.12.1867 р. проголошував рівність усіх народів Австрії, визнавав їхнє непорушне право на розвиток власної національності та власної мови. При цьому на конституційному рівні затверджувалася рівність усіх мов в освіті, сфері управління та соціальному житті коронного краю. Конституція проголошувала, що кожен народ може здобувати освіту рідною мовою і не може примушуватися до вивчення інших мов, що використовуються на території коронного краю. Крім того, у параграфі 14 Основного закону були задекларовані такі важливі цінності як

свобода віри та сумління, незалежність можливостей реалізації громадянських або політичних прав від релігійної належності особи. Отже, Конституція 1867 року закріпила правові основи створення національних об'єднань, зокрема політичних. Також вона значно посилила роль національних мов, надаючи можливості видання книг та преси рідною мовою, використання її у політичних, державних виступах (у сеймі, парламенті, в органах влади на місцях) [39, с. 59].

Український національний рух у Галичині в результаті цих реформ, з одного боку, отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично сильніші народи, тому що декларування (хоча й формальне) рівності всіх народів пробуджувало національну гідність: з іншого ж боку, нерівні умови, в яких опинилися місцеві русини порівняно з поляками, відкрили шлях до колонізації краю. Так, виборча система забезпечувала польську монополію влади: нечисленна курія великих землевласників, польської шляхти (0,4 % від загалу населення) обирала майже третину послів, тоді як на курію сільських громад (понад 90% населення) припадало менше половини сеймових мандатів. На перших виборах до Галицького сейму в 1861 р. русини провели лише 49 із 150 депутатів, а з кожними новими виборами число руських послів у ньому неухильно зменшувалось, сягнувши найнижчої позначки в 1883 р. (9 обраних послів).

Поширення польських позицій у південно-західній Галичині в першій половині 1860-х рр. супроводжувалося активізацією українського руху на Наддніпрянщині, що стало можливим в умовах лібералізації російського царизму. За зразком наддніпрянських гуртків-громад напівтаємні громади виникли спочатку у Львові (в 1861 році перші дві з них утворилися серед студентів духовної семінарії і світських студентів університету), а протягом першої половини 60-х років – також у Перемишлі, Самборі, Тернополі, Коломиї, Станиславові, Дрогобичі, Бережанах та інших містах. До народовських громад увійшла переважно університетська і гімназійна

молодь, серед лідерів були Д.Танячкевич, В.Шашкевич (син Маркіяна), К.Климкович, Ф.Заревич, Є.Згарський, К.Сушкевич, В.Качала, А.Вахнянин та ін. Вступ до громади мав урочистий характер, складалася присяга, єдиного тексту якої не існувало. Члени громад обіцяли дотримуватися суворої таємниці про їх існування з метою конспірації перед можливими переслідуваннями з боку властей. Учасники громад мали між собою спорадичні зв'язки, обмінювалися літературою.

Отже, поява громад у підавстрійській Галичині відбулася під впливом активізації українського руху на Наддніпрянщині та децентралізаторських перетворень в Австрійській монархії [58, с.370].

Описані конституційні новації створили сприятливий ґрунт для розвитку на території Галичини національно-політичних рухів, зокрема таких течій як москвофільство (або русофільство) та народовство.

Галицьке москвофільство (русофільство) обстоювало право українців Галичини на культурну та політичну традицію, яка в тогочасному світі фактично асоціювалася з Росією [81, с.57]. В.Г. Сарбей зазначає, що москвофіли отримували від правлячих кіл Росії ідеологічну підтримку й таємне фінансування пропаганди положень, згідно яких українського народу не існує, а є лише «панрусський народ» [60, с. 201].

Але завершеного панрусизму концепція москвофілів так і не досягла, вони одночасно підкреслювали, що «руський» народ не є синонімом російського, оскільки він включає поряд з «великоруським» – «білоруський» і «малоруський» масиви. Залишаючись складовою частиною українського руху та маючи глибокі корені в галицькому суспільстві, москвофільство репрезентувало ідею національно-культурної автономії українського народу в складі Російської імперії. Такий підхід, попри негативні моменти, об'єктивно сприяв укоріненню у свідомості широких мас ідеї соборності українського народу та об'єднання Галичини з Наддніпрянською Україною [81, с.57].

Народовство як культурницький, а згодом ліберально-політичний національний рух з самого початку пропагувало ідею єдності всіх українців, що проживали у двох імперіях, обстоювало необхідність розвитку української культури та мови. В основу ідеології народовської течії було покладено гасло визнання національної окремішності розділеного між двома державами українського народу, віра в те, що руський народ, як і російський і польський народи, є самостійним слов'янським народом. Народовці основою своєї політики проголошували національно-культурні інтереси українців Галичини, вважаючи ідею національної єдності найважливішою умовою успішного відстоювання політичних прав українського народу. Головним завданням вони вбачали розвиток національної української культури, що мало сприяти наближенню національного визволення і утворення Української держави. У грудні 1892 р. політична організація народовців – Народна Рада проголосила у своїй програмі кінцевою метою об'єднання українців Галичини і Наддніпрянщини в самостійну Українську державу [81, с.58].

Основною внутрішньою рушійною силою, що брала участь у становлення українського національного руху в Галичині у II пол.. XIX ст., стала українська інтелігенція, перш за все культурно-мистецькі діячі, а також духівництво. Як підкреслює М. Гуйванюк, модернізаційні та емансипаційні процеси в імперії Габсбургів поставили перед інтелігенцією завдання: чітко визначитися з національною ідентичністю, роллю і функціями в суспільстві. А це зумовлювало поступове оформлення української інтелігенції з невизначеної групи культурних діячів у соціально, творчо, політично активне середовище із заявкою на національне лідерство; відбулася її професійна структуризація, утвердження суспільного статусу, розширення соціальної бази. Серед інтелігенції виокремилися літератори, які зайняли активну позицію в суспільному житті [30, с. 8].

Галицька інтелігенція вже на початку 60-х рр. XIX ст. організувала студентські гуртки «Молодої Русі», а в 1864 р. – першу українську

театральну інституцію при «Руській Бесіді». Це стало підґрунтям, на якому змогли з'явитися солідний український часопис «Правда» (1867) та Товариство «Просвіта» (1868) – інституція епохового значення, що досягла небувалого подвигу в поширенні освіти та національному усвідомленні, а також у піднесенні матеріального становища широких мас українського населення Галичини [41, с. 22].

З регіоном була тісно пов'язана літературна і громадська діяльність П. Куліша, О. Кониського, В. Антоновича, М. Драгоманова, М. Грушевського та ін. Галичина з її конституційними свободами, на думку провідних українських діячів, мала стати осередком всеукраїнського культурного і політичного руху. При їхній матеріальній та ідейній підтримці у Галичині було засновано українські газети, видавництва, друкувалися шкільні підручники, твори українських письменників, у 1873 р. відкрито Товариство імені Шевченка. А національно-визвольний рух на західноукраїнських землях набував всеукраїнського значення [50, с.4].

Крім літераторів, як зазначає М. Юрій, посильну роль у формуванні українських національних ідей на території Галичини відігравала на той час Українська греко-католицька церква [81, с.58].

Водночас Н. Колб зазначає, що розвиток національного руху українців неухильно призводив до його секуляризації, що зумовлювало поступову втрату впливу духовенства в ньому. Ця тенденція загострювалася зміцненням українських ліворадикальних сил. Вже наприкінці XIX ст. священники мусили констатувати, що основним критерієм їх оцінювання українцями, а відтак – запорукою збереження впливу й авторитету в суспільстві, була їхня активна громадсько-політична позиція.

Для духовенства було надзвичайно важливим стати головним рушієм читалень – керівниками, опікунами, активними учасниками їх діяльності, товаришами і порадиниками селян. Така позиція давала їм змогу: 1) відновити рівень довіри до духовенства в суспільстві; 2) успішно конкурувати з радикалами й протидіяти поширенню їх гасел; 3) скеровуючи

просвітницький рух в дусі релігійності, продовжувати іншими, ніж у церкві, методами релігійно-духовне виховання народу. Священикам, які через надмір обов'язків не встигали приділяти читальні достатньо уваги, рекомендувалося обрати для цього відповідних помічників, проте обов'язково зберігати керівництво читальнею у своїх руках і намагатися якнайчастіше навідуватися до неї [45, с.330].

Численні дослідники відзначають провідну роль «Просвіти» в активізації українського національного руху на території Галичини.

Можна погодитися з Ф. Погребенником, який, розглядаючи передумови створення Товариства «Просвіта», виділяє основні тенденції та досвід організації крайових національно-культурних об'єднань того часу:

- діяльність «Руської Трійці», учасники якої першими в літературі Галичини почали впроваджувати в практику народну мову, приділяючи велику увагу народній освіті;
- діяльність «Собору руських учених», що був організований під впливом чеських та польських культурно-освітніх товариств (Матиця чеська, сербська, польська та ін.) на фоні загальноєвропейських настроїв «Весни народів» 1848 р. Результатом стало виникнення у 1849 р. у Львові «Галицько-Руської Матиці», яка на початках своєї діяльності відіграла певну позитивну роль у пробудженні освітнього руху, але згодом, ставши москвофільською інституцією, втратила своє значення;
- вплив поезій та інших творів Т.Г. Шевченка, які проникали на територію Галичини із Наддніпрянщини і ще на початку 1860-х років стали важливим елементом духовного життя русинів. Це сприяло запозиченню досвіду діяльності Кирило-Мефодіївського братства 1840-х років, важливим завданням діяльності якого було проголошено поширення освіти й культури серед народу українською мовою [55, с.28].

Заснуванню товариства «Просвіта» передували важливі соціально-політичні рішення та зміни. Так, у 1867 році в Австро-Угорщині було прийнято «Закон про товариства», яким було унормовано саму процедуру формування таких організацій, а також визначено правові основи роботи різних громадських інституцій. Крім того, поширенню таких організацій, і популяризації товариства «Просвіта» зокрема, сприяла загальна демократизація тогочасного соціуму. Вона дала змогу створювати національні організації на легітимній основі.

Офіційно свій статус «Просвіта» здобула відповідно реєстрації в Міністерстві внутрішніх справ Габсбурзької монархії. Ця подія припала на 2 вересня 1868 року. Установчі загальні збори товариства відбулися лише 8 грудня 1868 року. У них брали участь 65 осіб, це були здебільшого представники молодого покоління, львів'яни. Згідно результатів голосування першим головою товариства «Просвіта» став 27-річний Анатолій Вахнянин – митець, педагог і громадський діяч, журналіст і композитор. Керівним органом товариства став Виділ (починаючи з 1891 року його назва була «Головний виділ»). До його складу увійшли представники народовців, серед яких модна назвати Олександра Борковського, Омеляна Огоновського, Юліана Романчука, Омеляна Партицького, Корнила Сушкевича та ін. [81, с.58].

Діяльність товариства «Просвіта» відповідала духовним потребам русинів (українців) з урахуванням конкретної політичної та громадсько-культурної ситуації в Австро-Угорській державі. Основні аспекти такої діяльності були досить чітко регламентовані статутом. Слід зазначити, що польська шляхта чинила спротив створенню «Просвіти». Про це, зокрема, свідчить те, що галицькі намісники, які були представлені переважно польськими шляхтичами, відмовили у реєстрації статуту «Просвіти». Тільки після оскарження такого рішення місцевої влади перед Міністерством внутрішніх справ у Відні, а також отримання підтримки з боку Міністерства освіти, вдалося зареєструвати документ.

Статут організації змінювався з урахуванням зміни суспільного становища в регіоні, потреб та інтересів українського населення краю. Всього було 5 варіантів статуту «Просвіта» за весь період її існування.

Перший статут товариства, який було зареєстровано у 1868 році, трактував товариство як наукове, відповідно, мета його створення проголошувалася як просвітництво народу. А інструментами досягнення цієї мети називалися: збирання і друк різних видів усної народної словесності (пісні, казки, приповідки, історичні перекази тощо). Тобто, діяльність «Просвіти» мала носити просвітницький характер, а основною діяльністю мала стати видавнича.

Другий варіант статуту товариства «Просвіта» було прийнято на других зборах товариства, що відбулися у 1870 році. Згідно нового варіанту зміст діяльності організації змінився з «наукового» на «культурно-освітній», основна мета була сформульована як поширення просвіти для українського народу. Більше в завданнях товариства не звучало публікування етнографічних матеріалів.

Створене пізніше наукове товариство ім. Т. Шевченка було спрямоване вже переважно на наукову діяльність. Саме воно стало центральною структурою, що реалізовувала дослідницькі завдання з питань історії й культури України, а також функцію видавця наукових матеріалів.

Що ж до «Просвіти», то в подальшому сфера її діяльності дещо розширилася, але в рамках все тієї ж просвітницької мети. Так, товариство почало видавати щорічні календарі, щомісяця виходили у друк популярні книги з дуже різних тем та галузі знань. Товариство засновувало спеціальні періодичні видання. До прикладу, таким виданням було «Письмо з Просвіти». Також випускалися випуски цілих серій. Як приклад можна навести «Українську письменність» за авторства Ю. Романчука. Ще одним важливим напрямком діяльності «Просвіти» стало створення по всій території Галичини хат-читалень, які провадили культурну діяльність, забезпечуючи і просвітницьку, і виховну, і дозвілєву функції. Також

«Просвіта» організувала по селах Галичини роботу сільськогосподарських шкіл, створювала відповідні гуртки для селянства тощо. Поступово статут «Просвіти» ще більше змінювався і затверджував все нові і нові завдання товариства, а його вплив на суспільно-культурне життя галичан все більше зростав.

В різні періоди товариство «Просвіти» очолювали вагомими для української культури та історії постаті. Серед них варто назвати письменника та композитора Анатолія Вахнянина (в період 1868-1870 років), Юліана Лаврівського (в період 1870-1873 років), мецената Владислава Федоровича, який був віцемаршалком краювого сейму та послом до Галицького сейму (в період 1873-1877 років), професора Львівського університету, історика української літератури Омеляна Огоновського (в період 1877-1896 років), громадсько-культурного діяча Юліана Романчука, який був послом до австрійського парламенту (в період 1896-1906 років) та ін.

В цілому ж, роботу «Просвіти» забезпечувала значна чисельність відомих науковців, літературознавців, істориків, письменників і поетів, публіцистів і редакторів, релігійних працівників. Вони часто стояли біля витоків різних політичних партій (наприклад, радикальної, національно-демократичної), в основі формування нових товариств та громадських організацій (наприклад, «Руська Рада» та «Народний Дім»), «Українського клубу» в структурі віденського парламенту, кооперативно-економічних спілок на території Галичини тощо. Поширюючи свою діяльність на широкі маси, проникаючи в кожний населений пункт Галичини, товариство «Просвіта» змогло стати тим рушієм, який максимально активно та ефективно сприяв розвитку національного руху на території краю [55, с.30].

З метою ще більшого поширення своїх ідей у сфері просвітництва населення, «Просвіта» 30 січня (тобто, 11 лютого) 1869 року видала відозву, якою звернулася до різних громадських організацій, яким не байдужа проблема народної освіти), закликаючи їх до вступу в «Просвіту».

Діяльність «Просвіти» поступово розширювалася за напрямками і зростала за вагою в житті суспільства Галичини, товариство пробуджувало національну свідомість громадян, створювало сприятливий ґрунт для формування все нових і нових громадських організацій та, в послідуєчому, політичних партій. В час, коли соціальні та культурні. національні інтереси населення часто притискалися владними структурами, коли інтелігенція зазнавала переслідувань, коли цілеспрямовано знищували мову та культуру українців, а близько 75% всього українського населення галицького краю залишалось неписьменним, саме «Просвіта» протистояла цим негативним чинникам, зосередивши головні сили на культурно-освітній діяльності серед галицького селянства. По селах та містечках краю повсюдно відкривалися читальні «Просвіти», в яких були створені досить багаті на книги та періодику бібліотеки, а в містах створювалися книжкові крамниці, що забезпечувало доступ до літератури для всіх громадян Галичини.

На перших етапах діяльність Товариства «Просвіта» носила науково-освітній характер і була обмежена порівняно вузьким колом інтелігенції, яка вносила високий вступний внесок, а потім також щомісячні внески. В організаційному плані вона поступалася Товариству ім. М. Качковського, що було засноване москвофілами у 1874 році в Коломиї (починаючи з 1876 року головним осередком цього товариства став Львів). Але вже тоді почало розширення «Просвіти» за межі Буковини. Її філію було створено у Станіславові в 1877 році. Цю філію очолив філолог та викладач місцевої гімназії Є. Желехівський, дещо пізніше були створені місцеві осередки «Просвіти» в усіх повітах на території Прикарпаття [81, с.59].

Після затвердження нового Статуту товариства у 1891 році починається новий етап в його діяльності. Тепер воно вже не наукове, і не культурно-освітнє: організація стає освітньо-економічною, ставлячи за важливе завдання підтримку господарсько-економічного життя галицького суспільства. На цьому етапі все ще продовжується створення нових читалень, адже освіта і доступ селян до сучасної літератури – це один із

чинників їхнього економічного добробуту. Про розширення такої діяльності «Просвіти» свідчать статистичні дані щодо числа читалень у краї: на 1891 рік їх було лише п'ять, а вже на кінець XIX ст. (у 1900 році) цифра стала просто величезна – у Галичині функціонувало 924 читальні. Зусилля членів «Просвіти» привели до того, що читальні по селах Галичини стали справжніми осередками освіти та культури, а також і економічних знань селян. Більше того, читальні стали центром дозвілля для українців. Сільські аматори влаштовували на базі читалень вистави, організовували вечорниці, проводили Шевченкові та Шашкевичеві вечори, створювали і підтримували роботу оркестрів, хорів тощо. Досить часто створені при читальнях сільські колективи їздили по сусіднім селам та навіть повітам, демонструючи власні вистави. Освітня діяльність читалень також була надзвичайно важлива: при них створювалися вечірні школи для неписьменних, функціонували різні професійні курси. Товариство «Просвіта» також дбало про освіту громадян, розширюючи поступово мережу навчальних закладів для дітей у сільській місцевості. Зокрема, за підтримки «Просвіти» створювалися бурси. В таких навчальних закладах та в читальнях селянська молодь не просто здобувала необхідну мінімальну освіту, але й отримувала національне виховання [69, с.138].

Таким чином, товариство «Просвіта» своєю широкою діяльністю створювало умови для утвердження серед населення Галичини національної самосвідомості, воно не просто поширювало освіту, ліквідовувало неписьменність, але й розвивало культуру через власні видання популярних книг, читанок, букварів, календарів, літературних творів українських класиків та представників нової літератури, проводило культурно-масову роботу, вшановувало пам'ять Тараса Шевченка й інших відомих українських діячів, поширювало економічні знання тощо.

Серед книг, які видавалися товариством «Просвіта», важливу роль у розвитку національного руху відігравали шкільні підручники, що були написані українською мовою. Вони активно використовувалися у процесі

навчання дітей Галичини. Цей напрямок діяльності «Просвіти» вважався дуже важливим, адже необхідна умова розвитку національної свідомості будь-якого народу – навчання та виховання молоді рідною мовою, у патріотичному дусі. Тому в період з 1871 року по 1876 рік товариство «Просвіта» видало 17 підручників українською мовою, їхній загальний наклад склав 12,3 тисяч примірників. Спочатку їх готували, перекладаючи з іноземних мов, частіше з німецької, але наповнювали патріотичним змістом. Тому підручники «Просвіти» сприяли формуванню у населення Галичини української національної свідомості, особливо серед молодого покоління. Воно приймало все більш активну участь у просвітницькій роботі товариства.

Така різноманітна і комплексна діяльність товариства «Просвіта» в період останньої третини XIX ст. створила умови для подолання москвофільських ідей в свідомості більшої частини українців Галичини. Водночас ідеї «Просвіти» виявилися життєздатними тому, що вони спиралися на цінності та інтереси широких народних мас [81, с.60].

Одним з важливих напрямків розвитку українського суспільства в Галичині у досліджуваній період часу стала господарська діяльність, що забезпечувала високу економічну самостійність представників українського народу. Статут «Просвіти», що був затверджений у 1891 році, поширював сферу діяльності товариства не лише на політичну, духовно-культурну складову, але й на економічні інтереси галицького суспільства. За підтримки «Просвіти» відбулася значна активізація господарського життя у регіоні: було відкрито багато крамниць та молочарень, створено ощадно-позичкові каси, сформовано кооперативи.

Основну частину видань «Просвіти» складала науково-популярна література, яка була спрямована на просвітницькі цілі. Але такі видання сприяли й економічному просвітництву. Члени «Просвіти» вважали, що товариство повинно допомогти масовим читачам осмислити власну повсякденну працю, зрозуміти її місце у виробничій діяльності всього

людства. «Просвіта», поширюючи праці з економіки та виробництва, намагалася створити умови для вдосконалення процесів праці населення, дати йому знання про основні гігієнічні навички, сформувати чіткий науковий світогляд виробничої діяльності.

Водночас, товариство «Просвіта» не забувало й про духовні потреби українського народу, про молитву. Тому в 1878 році з дозволу митрополита С. Сембратовича під егідою «Просвіти» було видано український молитовник народною українською мовою. Цю подію оцінюють як визначну для українського суспільства, оскільки цей молитовник, поряд із Біблією, залишався головною книгою у кожній українській родині [51, с.213].

Наприкінці XIX ст. діяльність «Просвіти» розширилася як територіально, так і за напрямками роботи. Головний відділ організації відкривав філії товариства, скликав збори філій не тільки в містах Галичини, але навіть і в сільських населених пунктах. Крім зборів, де вирішувалися організаційні питання, вислуховувалися проблеми населення і розглядалися можливі шляхи їх вирішення, «Просвіта» проводила також просвітньо-економічні віча. На таких заходах заслуховували доповіді провідних та компетентних діячів і місцевих жителів, вели дискусії на актуальні для населення теми.

Перше віче просвітньо-економічного плану було проведене у 1895 році у Перемишлі, але ця практика досить швидко поширилася на всі регіони, де функціонувала «Просвіта», і віча були організовані по всій Галичині., зокрема в Золочеві, у Кам'янці Струмільській, у Рогатині, а також у Бережанах та Копичинцях [69, с.139].

Товариство «Просвіта» виступало не лише першою освітньою інституцією галицького суспільства досліджуваного періоду, але було ще й центральною установою українців Галичини. З нього в послідуючі роки виділялися окремі відділення та спеціалізовані інституції. Тому товариство «Просвіта» справедливо і цілком заслужено називають матір'ю усіх просвітницько-освітніх, соціально-культурних та економічних спільнот

Галичини. Вплив «Просвіти» поступово поширювався ще й на Наддніпрянську Україну, а також практично на всі осередки української еміграції, що були розкидані по цілому світу.

Коли з часом частина функцій, які першочергово виконувало товариство «Просвіта», перейшли до нового утворення – Товариства імені Т. Шевченка, це стало новим етапом в розвитку національного руху галицьких українців. Його можна вважати етапом інституціональної спеціалізації, тобто періодом піднесення на вищий рівень. Фактично, це наслідок та доказ зростання і посилення потенціалу української інтелігенції краю.

Водночас слід зазначити, що на цьому етапі не акцентується увага на політичних цілях діяльності товариства «Просвіта», інтелігенція також на перший план ставить завдання культурно-національної тематики. Але при цьому визнається необхідність з метою укріплення та згуртування національної спільноти створювати умови для розвитку рідної мови та літератури. особливо актуальним це завдання було з урахуванням досвіду діяльності товариств Наддніпрянщини, які працювали в умовах заборони українського слова.

Тенденції поступової інституціоналізації, а також спеціалізації і диференціації напрямків та завдань розвитку українського національного руху в Галичині проявлялися і в активізації руху українських студентів. У ньому досить виразно протиставлялися ідеї українського національного руху та староруська і москвофільська ідеї. Поступово з'являлися прояви політизації УНР, особливо це було помітно в парламентарних дискусіях, а також у політизованих публікаціях. Зокрема, це стосується виступів отця С. Качали, які публікувалися на шпальтах «Правди» від імені народної української партії.

Наступним переломним моментом у розвитку української національної ідеї в Галичині став 1880 рік. В той момент було розпочато проведення ще однієї форми взаємодії політично активної інтелігенції та народу – народні

віча. Такий формат інституційної діяльності активістів національного руху максимально відповідав потребам часу, які характеризувалися нарощуванням ступеня домінування польського елемента в державних структурах. Відповідно, частка представництва українських послів і на державному рівні управління, і в Краєвому сеймі пропорційно скорочувалася. А в органах виконавчої влади українці взагалі не були представлені.

За таких умов українські політики почали шукати нові формати взаємодії з народом задля національної та політичної активізації населення. Ініціатором такого підходу став Володимир Барвінський, який на той момент займав посаду редактора нового видання «Діло». Саме тоді – у 1880 році – з метою активізації УНР шляхом близької взаємодії представників інтелігенції з галичанами, було прийнято рішення про необхідність скликання народного віче. Політично активна інтелігенція планувала за рахунок таких форматів співпраці залучити до політичного життя регіону широких мас населення. Для цього на перший план обговорення у форматі віче виносилися найбільш гострі для народу питання – економічні, господарські. Водночас, вимоги та проблеми економічного змісту доповнювалися національно-політичними вимогами, серед яких актуальними була мовна рівноправність та необхідність дотримання проголошених конституцією прав.

Така активізація політичної діяльності остаточно спонукала українофілів до консолідації власних сил і до формування нової організації політичного характеру, якою невдовзі стала Народна Рада (у 1885 році). У своїх ідеях вона опиралася на концепції ГРР 1848 року і мала за мету розвиток русинів (українців) як самостійної нації [41, с.23].

Паралельно зі зростанням політичної активності відбулося й пожвавлення культурно-освітнього напрямку взаємодії з народом, зокрема це знайшло прояв у розвитку шкільництва. Цьому сприяло заснування у 1880 році видання «Шкільна часопись», яке стало важливим помічником у педагогічній роботі вчителів, особливо в сільській місцевості. Ще через рік –

у 1881 році – відбулося заснування Руського Товариства Педагогічного, що пізніше отримало назву РТП «Рідна школа». Воно внесло значний вклад у розвиток шкільництва на території Галичини. До моменту формування інших педагогічних структур це товариство реалізовувало дві основні функції:

- виступало професійною організацією українських вчителів;
- функціонувало у якості громадської шкільної установи.

У 1880 році також було організовано перший з'їзд українських студентів, що пройшов у Коломиї. На цьому заході було схвалено позитивне рішення щодо вимоги відновити у Львівському університеті роботу Кафедри руської історії. Це стимулювало активність студентів і вони почали значно частіше звертатися з вимогами до університетського керівництва та до представників державної влади.

Якщо аналізувати особливості реалізації господарсько-економічних функцій представниками української інтелігенції, то слід підкреслити деякі труднощі у цьому плані. Але все ж таки на початку 1880-х років УНР значно активізувався і в форматі економічних інституцій. Вони виконували подвійні функції:

- з одного боку, вони сприяли покращенню матеріальних умов життя галичан-українців;
- з іншого боку, вони формували матеріальну базу для розвитку культурно-освітнього та політичного напрямків УНР.

З урахуванням дефіциту фінансових ресурсів та потреби у взаємній допомозі найефективнішим форматом активізації економічної діяльності суспільства став кооперативний рух. Спочатку перші кооперативи були переважно кредитними, вони створювалися у маленьких містах і селах. Але вже через 10 років було створено перший споживчий кооператив. Його було відкрито в Тисьмениці. Також у 1883 році створено першу центральну кооперативну структуру в Галичині, яка називалася «Народна Торгівля».

Також суттєві зміни в діяльності українського національного руху в Галичині відбулися в 1890 році. Саме цей період став роком заснування першої (в сучасному розумінні) української партії, якою стала Русько-Українська Радикальна Партія (або РУРП). Тоді ж Народна Партія, яку очолював Ю. Романчук, відізналася на ініціативу австрійського уряду щодо посилення взаємодії з урядом адміністрацією Галичини в обмін на деякі концесії та переваги для українців.

Політична програма радикалів була побудована на ідеях М. Драгоманова. Вона значну увагу приділяла соціальним проблемам та питанням, що вже саме по собі створювало певний перелом у тогочасній політиці. Водночас, у програму було вписано й національний аспект. Зокрема, партія ставила за мету піднести почуття національної самосвідомості українців та побудову солідарності всього русько-українського народу.

Новоутворена партія, яка представляла інтереси здебільшого селян, виступала в опозиції до урядової політики і проти тих партій, що захищали інтереси польської шляхти, крупних землевласників. Тому її члени негативно, навіть критично характеризували політику «нової ери».

Через короткий проміжок часу вже вся українська інтелігенція, а також і українські селяни розчарувалися в ідеї «нової ери», хоча деякі позитивні моменти ця концепція все ж така створила для розвитку українського національного руху. Серед таких позитивних моментів слід назвати:

- випуск урядового видання «Народна часопись», яке друкувалося українською мовою;
- збільшення публічного використання української мови (в державних структурах, адміністративних органах влади тощо);
- запроваджено фонетичний правопис української мови;
- деякі покращення в українському шкільництві (зокрема, щодо використання української мови);

- деякі покращення в релігії та церкві (зокрема, щодо використання української мови).

Особливо важливий вплив на розвиток УНР в Галичині того часу мало створення Кафедри української історії, яку було відкрито у Львівському університеті. На чолі кафедри став М. Грушевський. Саме робота цієї кафедри забезпечила формування наукових основ української гуманістики.

У 1890 році також розпочався динамічний розвиток установ «Просвіти» у різних сферах:

- культурно-освітній та просвітницькій (читальні і бібліотеки);
- господарсько-економічній (крамниці).

У 1891 році було змінено статуту «Просвіти», зокрема до нього було внесено ще одне завдання товариства, пов'язане з піднесенням добробуту українців. Саме з цією метою здійснювалося відкриття господарських спілок, крамниць, організовувалась робота збіжєвих шпихлірів, а також професійних курсів для працівників різних сфер. Також у 1891 році була створена страхувальна установа «Дністер», яка значною мірою забезпечувала фінансування потреб українського національного руху [41, с.24].

С. Заброварний вважає, що важливою ознакою ще одного зламного моменту в розвитку УНР, тобто різкого підйому його активності, можна вважати не лише виокремлення економічних інституцій, їхнє об'єднання (у форматі тих же кооперативних союзів та спілок, страхових структур тощо). Вони сприяли покращенню фінансування УНР і тому стали вагомим чинником активізації діяльності національного руху в напрямках освіти, культури, а також і в політичній сфері.

Зростання чисельності спілок і товариств кооперативного характеру потребувало диференціації їх за видами діяльності та іншими критеріями. Для спілок і структур одного виду діяльності нагальною стала потреба об'єднання у союзи, які б здійснювали керівництво ними, координували окремі заходи і політику їхньої діяльності з урахуванням спеціалізації.

Перша така централізована установа в Галичині – об'єднання або союз – була утворена в 1898 році за ініціативою товариства «Дністер». Об'єднання носило назву Краєвого союзу кредитового. Виконуючи контрольно-управлінські функції, союз брав участь в створення різних кооперативів, забезпечував підтримку їхньої діяльності кредитними ресурсами, надавав консультативні рекомендації та керівні вказівки, виступав посередником у договірній політиці, при укладанні договорів.

Але такі об'єднання виникали не лише в економічній сфері: така тенденція поширилася і на культурно-мистецький напрямок українського національного руху. У результаті формувалися спеціалізовані інституції, що будувалися за культурно-мистецькою ознакою.

Наприкінці XIX ст. (у 1898 році) в Галичині проводилися масові святкування визначних для українського народу ювілеїв:

- 50 років після скасування панщини та наслідків «Весни народів» у регіоні;
- 100-річчя виходу епохального твору І. Котляревського «Енеїда».

Ця святкування стали приємним приводом для проведення національних маніфестацій і сприяли утвердженню українських національних ідей. Не дивно, що саме в цей момент у Галичині почали активно поширюватися прикметники, утворені від слова «Україна» (український, українська, українське), тоді як раніше частіше вживалися прикметники на основі слова «руський» (руська, руське). Ще одним досягненням лінгвістичного плану стало запровадження загального фонетичного правопису у видавництвах, що були підпорядковані народовцям [41, с.25].

Ще однією характерною ознакою розвитку українського національного руху в Галичині наприкінці XIX ст. стала значна його політизація, що знайшло вияв у створенні перших партій у їхньому традиційному сучасному розумінні. Тоді як раніше в регіоні була певна «біполярність»: протиставлення двох протопартійних систем – народовців та москвофілів, – в

останньому десятилітті досліджуваного століття у регіоні сформувалася багатопартійність.

Як уже було зазначено, першою партією, яка була утворена в Галичині (зокрема, у Львові) наприкінці 1890 року, була РУРП. Значну роль у формуванні положень її політичної програми відіграли Іван Франко та Михайло Павлик.

В.Д. Яремчук зазначає, що програма РУРП була дуже схожа на програму Французької соціалістичної партії. Зокрема, це проявлялося у тому, що обидві ці політичні програми значну увагу приділяли аграрним проблемам, тоді як решта програм соціалістичних партій у Західній Європі оминали це питання своєю увагою [82, с. 218].

Досить швидко РУРП змінила свою назву на УРП (Українська Радикальна Партія), акцентуючи увагу саме на українській належності (без застарілого прикметника «руська»). В перші роки після формування партії, як і напередодні її офіційного утворення, в колі її членів точилися дискусії, формування ідейно-програмних засад партії продовжувалося, відбувався нелегкий процес пошуку найближчих за ідеологією союзників. У цьому аспекті одним із перспективних напрямків розвитку стала взаємодія УРП з громадивцями Наддніпрянщини.

В той же час, зважаючи на розбіжності у політичних поглядах, формувалося й коло опонентів-противників УРП. Зокрема, це були єдині на той час українські громадсько-політичні об'єднання народовців і москвофілів. Члени УРП не розділяли окремих ідейних позицій вказаних політичних сил і тому дистанціювалися від них.

Загалом, формування УРП стало новою (досить успішною) спробою створення українськими соціалістами окремої партії на принципах інтернаціональності та федералізму з виділенням у складі партії окремих секцій за національною ознакою (українська, польська та єврейська) [82, с.221].

У проголошеній програмі РУРП (УРП) на перше місце серед актуальних для неї проблем була поставлена соціальна проблематика. Така ідеологія допомогла залучитися підтримкою великої частки населення, яке понад усе турбувалося за власний добробут.

Свою діяльність УРП провадила шляхом організації масових радикальних віч, проведення передвиборних кампаній, а пізніше – організації селянських страйків, які могли охоплювали до десяти і більше повітів. Більш стабільними формами діяльності партії були просвітницькі та економічні інституції.

Реалізуючи принципи соціалізму, УРП намагалася підтримувати бідні прошарки населення, зокрема, за рахунок заможних представників галицького суспільства. Щоб протидіяти ризикам обезземелення селян, УРП закликала селян вступати в «Народні спілки», які розпочали кооперативний рух на селі.

Слід зазначити, що перші кооперативні ідеї були реалізовані ще в 1883 році у Львові. Тоді інженер В. Нагірний заснував установу під назвою «Народна торгівля», яка базувалася на принципі кооперації. Наступним прикладом організації кооперативного руху стала діяльність adeptів радикалізму С. Даниловича та І. Гарасимовича, які в 1889 році створили у Коломиї організацію під назвою «Гуцульська спілка». Вона здійснювала різні види діяльності: по-перше, займалася реалізацією витворів місцевих майстрів; по-друге, організувала приватну школу, де навчала майстрів виготовляти вироби з деревини; по-третє, здійснювала просвітницьку діяльність в сільських населених пунктах повіту [70, с.77].

Серед найважливіших і найбільш популярних видань УРП доцільно назвати такі:

- журнал «Народ», який видавався у 1890-1895 роках;
- газета «Хлібороб», що виходила у 1890-1895 роках;
- газета «Громадський голос», що друкувалася у 1895-1939 роках.

Водночас, в різні періоди та в різних галицьких містах виходили й інші часописи під редакцією членів радикальної партії. Зокрема, це такі видання:

- журнал «Радикал», який виходив раз на 2 тижні у період з 1895 по 1896 роки;
- щомісячний часопис «Громада», що видавався у 1896-1897 роках;
- журнал «Житє і Слово», що виходив у 1894-1897 роках під редакцією І. Франка;
- газета «Праця», яку друкували у 1897 році під редакцією В. Будзиновського (саме на її сторінках було опубліковано перші новели В. Стефаника) [70, с.81].

Як було зазначено, УРП приділяла значну увагу вирішенню соціальних проблем, водночас, партія не оминала й невирішені питання реалізації національно-політичних прав українців Галичини. Тому на своєму з'їзді, який відбувся у грудні 1895 року, УРП проголосила ідею щодо необхідності здобуття самостійності Україною. Саме це положення було прийняте в якості головної стратегічної мети програми-максимум в діяльності УРП на перспективний період [69, с.140].

Але УРП була не єдиною політичною силою на арені Галичини. Тому в період перед парламентськими виборами, які були призначені на 1897 рік, виникла гостра конкурентна боротьба між членами УРП, представниками народовців та москвофілів, іншими політичними силами.

За результатами проведених виборів у парламенті Галичину представляли:

- шість представників КРНС (Католицького Русько-народного союзу);
- два представники від єдиного блоку, утвореного народовцями та москвофілами;
- два представники УРП.

Як бачимо, представництво політичних сил Галичини в парламенті було незначним. Крім того, воно включало представників протилежних за поглядами народовців та москвофілів, які тривалий час вели боротьбу один

проти одного. У результаті депутатський корпус галичан у парламенті був мало дієвим і не міг реалізовувати важливі політичні рішення [82, с.228].

В подальші роки в політичних колах українців намітився подальший розкол. Так, частина інтелігенції, що притримувалася націонал-демократичних ідей, намагалася відділитися від радикальної партії, відсуваючи соціальні концепції на другий план. Водночас, частина прихильників соціал-демократичній ідей намагалися присунути їх на перше місце в ідеології УРП. Але більшість членів радикальної партії не піддавалися на такі ініціативи і опиралися прихильникам зазначених рухів та ініціатив. У результаті в 1899 році відбувся розкол УРП, що завершився формуванням трьох партій:

- УРП (оновлена Українська радикальна партія, що втратила частину своїх членів, орієнтовану на інші політичні цінності та ідеї);
- УНДП (Укр. націонал-демократична партія);
- УСДП (Укр. соціал-демократична партія) [69, с.140].

Доцільно буде детальніше розглянути особливості УНДП, яка була утворена у 1899 році. Партія вважалася центристською політичною силою. Вона залучила до свого складу;

- більшість колишніх народовців, на чолі яких стояли Ю. Романчук та К. Левицький;
- праве крило радикальної партії.

УНДП приділяла важливу увагу політичним цілям. У своїй програмі вона проголосила за ціль створення умов для досягнення соборності Української держави. При цьому програма партії передбачала прагнення здобуття українсько-руським народом культурної, економічної і політичної самостійності.

Розуміючи необхідність тривалого часу для забезпечення самостійності Української держави, лідери УНДП висловлювалися за поступові кроки у цьому напрямку. Зокрема, вони пропонували створити в ході конституційного процесу окрему українську галицько-буковинську

провінцію, надавши їй якнайширшу автономію у законодавстві та в адміністрації.

В цілому, як зазначає В. Яремчук, становлення в останньому десятиріччі XIX ст. української багатопартійності у Галичині було прискорене потужними чинниками, які створили ґрунт для створення та розвитку масових політичних партій.

Отже, в політичному житті українського народу на Галичині наприкінці XIX ст. дійшов свого завершення процес остаточного виділення трьох головних політичних напрямків:

- національно-демократичного напрямку;
- радикальної гілки;
- соціал-демократичного сектору.

Після реорганізації УНР у 1899 році її головною складовою стала УНДП з частиною радикалів, що розділяли її політичні цінності та вирішили приєднатися до УНДП. Згідно програмних документів УНДП її основною метою була культурна, економічна й політична самостійність українського народу та об'єднання його в одній національній державі. Так трактувалася програма-максимум. У якості програми-мінімум висувалися пропозиції щодо створення окремої національної провінції в межах австрійської держави [41, с. 23-25].

Таким чином, II пол. XIX ст. на території Галичини ознаменувалася становленням та активізацією українського народного руху. Цьому сприяли як загальноєвропейські тенденції національного самовизначення, що сформувалися на фоні «Весни народів», так і досвід народних ініціатив Наддніпрянщини. Основною рушійною силою УНР в Галичині стала інтелігенція, зокрема літератори та інші культурно-мистецькі діячі.

У 1860-х роках виділялося дві течії національно-політичних рухів на території Галичини: москвофіли та народовці. При цьому основну роль у національному самовизначенні українців відігравали саме народовці, тоді як москвофіли тяжіли до Росії, намагаючись сформувати ідею необхідності

розвитку України у складі Росії. Народовці стояли в основі створення Товариства «Просвіта», яке на довгі роки стало головною інституцією українського народного руху на території Галичини. Діяльність «Просвіти», розпочавшись переважно в освітньо-культурній сфері, поступово поширилася й на політичний та економічний сектори суспільного життя. Наприкінці XIX ст. в регіоні розпочався процес формування політичних партій. Основну роль у розвитку українського народного руху на цьому етапі відігравала УРП, але в 1899 році відбувся її розкол на УРП, УНДП та УСДП. Незважаючи на багатопартійність, основні політичні сили Галичини були єдині в питанні національного самовизначення українського народу і просували ідею політичної самостійності України.

РОЗДІЛ 2

Особливості формування та результати діяльності українського національного руху Буковини у другій половині XIX ст.

Національний рух на Буковині, як і на Галичині, почав своє становлення в XIX ст. під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів. Серед внутрішніх чинників, які значно впливали на пробудження українських ініціатив та визначали специфіку національного руху, слід назвати, перш за все, етнічну специфіку регіону.

Дослідники підкреслюють складний етнічний склад населення Буковини в той період. Особливо показовими для підтвердження багато національності населення тогочасної Буковини є дані першого перепису населення у 1846 році, які були вперше опубліковані в Статистичному довіднику Австрійської імперії у 1852-1853 роках.

О. Добржанський, аналізуючи ці статистичні дані, визначив етнічну структуру населення Буковини. Згідно його висновків важливу частку населення регіону (всього 371131 осіб) на той час становили:

- русини (носії української розмовної мови), які склали 48,61% населення (180417 осіб);
- румуни, які склали 37,89% населення (140626 осіб);
- німці, які склали 6,7 % населення (25000 осіб);
- євреї, частка яких була рівна 3,1% (11581 особа);
- угорці з питомою вагою 1,5% (5446 осіб);
- поляки, які склали 1 % населення тогочасної Буковини (4000 осіб);
- вірмени з питомою вагою 0,6% (2224 особи);
- словаки з часткою 0,5% (1837 осіб) [84, с. 36].

Наочно етнічний склад населення регіону наведено в Додатку А.

Зрозуміло, що окремі нації у складі Буковини мали не лише особливості мови та традицій, але й власні прагнення у майбутньому. Тому й національні рухи в регіоні були різноспрямованими і часто взаємозалежними.

Також тенденції розвитку національного руху значно залежали від соціальної структури українського населення на Буковині. Її особливість полягала в тому, що (як і на всіх західноукраїнських землях у другій половині XIX ст.) серед українців переважало селянство, яке часто було неписьменним. Серед буковинських українців практично не зустрічалися великі землевласники або родовита шляхта. Порівняно незначну частку серед українців займали городяни, купці, працівники промислових підприємств або ремісничі майстри, тобто представники так званих бюргерів. Водночас, у регіоні була незначна чисельність української інтелігенції, що була сформована вчителями, священниками, службовцями та студентами. Саме ці групи українського населення Буковини і виступили ініціаторами та основними пропагандистами на шляху розвитку національного руху [84, с. 37].

Щодо зовнішніх чинників впливу на національні рухи в Буковині, то основними з них можна вважати ідейний вплив сусідньої Галичини, а також

Наддніпрянської України. На територію Буковини в середині XIX ст. почали активно проникати літературні твори наддніпрянських митців. Зокрема, це були роботи Т.Г. Шевченка, П. Куліша, І. Котляревського, М. Вовчка та інших письменників і поетів, чия творчість пробуджувала українську національну свідомість. На рубежі 1850-1860-х років у Наддніпрянській Україні активізувався громадівський рух, який очолив В. Антонович. Він першочерговим завданням громадівців вважав пробудження національної свідомості української нації за допомогою української культури. Інформація про діяльність громадівців Наддніпрянщини ширилася серед передових людей (перш за все, серед активно налаштованої інтелігенції) Буковини. І це сприяло пробудженню національних ідей в регіоні.

Отже, так само, як і в Наддніпрянщині, як і в Галичині, український національний рух на землях Буковини було започатковано як національне

відродження, що на своєму першому етапі становлення носило виключно культурно-етнографічний (так званий академічний) характер. Але слід враховувати, що на території Буковини національний рух пробудився дещо пізніше порівняно з названими регіонами (Наддніпрянина та Галичина), це сприяло швидкому подоланню першого етапу, оскільки вже існував досвід сусідніх територій і його вплив значно прискорив активізацію національного руху на Буковині [84, с.40].

Отже, можна погодитися з М. Гуйванюком в тому, що Буковина як окремий коронний край Австро-Угорської імперії мала ряд особливостей, які вплинули на характер і форми національної самоорганізації українців регіону [25, с.141].

Розглядаючи формування українського національного руху на Буковині в II половині XIX ст., особливу увагу слід звернути періодизації цього процесу з виділенням окремих етапів, які мають свою специфіку, різну інтенсивність національних ідей тощо.

У цьому аспекті доцільно спиратися на дослідження О. Добржанського, який обґрунтовано виділяє кілька етапів у розвитку українського національного руху на Буковині, беручи за основу періодизації такі критерії як зростання організованості та ідейної сили українців, їхнього впливу на вирішення вагомих суспільних проблем на території регіону. Всього автор виділяє три такі періоди в рамках II пол. XIX ст.:

- перший період припадає на кінець 50-х – другу половину 60-х рр. XIX ст.;
- другий період – це кінець 60-х – перша половина 80-х рр. XIX ст.;
- третій період охоплює другу половину 80-х – початок XX ст.

Така періодизація була запропонована О. Добржанським вперше. Можна погодитися з С.В. Віднянським у тому, що вона достатньо аргументована і дає можливість краще зрозуміти стрімкий розвиток українського національного руху від перших несміливих заяв на захист своїх

прав до міцної, добре організованої політичної сили, яка впевнено діяла на політичній арені краю [16].

У рамках періодизації важливим і досить суперечливим питанням є визначення часу зародження організованого руху українців Буковини. Деякі дослідники намагаються довести, що вже з 1848-1849 років можна говорити про організований український національний рух. До важливих доказів такої ідеї відносять прагнення українського сільського населення не допустити факту відділення буковинських земель від галицьких усупереч вимогам румунської влади. Також окремі дослідники намагаються подати повстання, очолене Л. Кобилицею, як прояв організованого на національній основі руху українців.

Але, на наш погляд, модна погодитися з О. Добржанським, який не погоджується із жодним з наведених тверджень. Автор погоджується з тим, що українські селяни дійсно виявляли бажання залишити Буковину в складі земель Галичини. з цією метою вони складали та надсилали на адресу тогочасної влади петиції й різноманітні прохання на цю тему. Але, на думку О. Добржанського, це було спричинене майже виключно економічними факторами: селяни побоювалися, що у випадку відділення краю від Галичини відбудеться погіршення їхнього економічного становища, оскільки необхідно буде утримувати місцеві органи управління та сплачувати додаткову суму місцевих податків. Та й далі окремих відозв і петицій цей рух буковинських українців не просунувся.

Отже, його можна вважати за певний стихійний порив, який не був підтверджений національним самоусвідомленням і тому досить швидко згас через свою неорганізованість та несформовану свідомість населення. Показовим можна вважати той факт, що в 1860 році, коли Буковина знову на декілька місяців опинилася у складі Галичини, представники українського населення поряд з румунським виступали із протестами проти таких дій, також надсилали протести і звернення про необхідність відокремлення Буковини.

Щодо іншого факту, який іноді в наукових джерелах розглядають як прояв національного руху (йдеться про повстання буковинських селян, яке очолив Л. Кобилиця), то він, на думку О. Добржанського, носив виключно соціально-економічний характер. автор зазначає, що не існує ніяких свідчень про те, що українські селяни в буковинських селах висували в ході повстання якісь національні вимоги. Все говорить про те, що вони висловлювали лише прагнення до покращення свого соціального становища.

Таким чином, можна погодитися з думкою О. Добржанського в тому, що виступи селян на Буковині в 1848-1849 роках не можна оцінювати як прояви національного руху, тим паче організованого.

Також доцільно розглянути версії щодо періоду зародження ідей українського національного руху в Буковинському краї у період 1860-х років. Окремі науковці висувують власну думку про те, що організовані рухи буковинських українців за національне самовизначення розпочалися лише в 1869 році. Проявом цього називають створення першого українського національно-культурного товариства «Руська бесіда». Водночас, на думку О. Добржанського, період зародження національного руху українців на Буковині припав на рубіж між 1850-1860-ми роками. А проявом цього стала діяльність Юрія Федьковича та Сидора Воробкевича.

Хоча вони й не виступали активними суспільними діячами, але їхня творчість розмовною українською мовою одразу стала важливим доказом наявності в українців необхідної ознаки нації – власної мови. З творів Федьковича і Воробкевича стає зрозуміло, що українська мова є окремою слов'янською мовою, а українці – це не відгалуження поляків або ж росіян, а окремий самобутній східнослов'янський народ, який також має право на власне самовизначення і національний розвиток. Також О. Добржанський зазначає, що саме з цього періоду українці вперше почали висувати вимоги щодо поліпшення власного національного становища, використання української мови у церквах, закладах освіти, державних установах влади,

судах тощо. І цей процес залишався неперервним аж до моменту розпаду Австро-Угорщини [84, с.38].

Отже, періодом зародження національного руху українців на території Буковини можна вважати кінець 1850-х – середину 1860-х років. Цей процес відбувався в умовах зміни конституційного статусу Австрійської імперії, яка переходила від неоабсолютизму до конституційного правління. Біля витоків національного українського руху на буковинських землях стоять постаті видатних письменників того часу Юрія Федьковича, а також Сидора та Григорія Воробкевичів, які своїми літературними творами сприяли визначенню пріоритетного напрямку національного руху. У цей час починає зростати кількість шкіл з викладанням українською мовою. Відтак, збільшувалася й кількість учнів та вчителів у таких школах, тобто створювалися умови для збільшення чисельності української інтелігенції, яка в послідуючі роки стала вагомим рушієм національних рухів.

Також і завдяки церковним поглядам та ініціативам буковинського єпископа Є. Гакмана були реалізовані ідеї збільшення в українських єпархіях саме українських священиків. Це сприяло тому, що церкви ставали осередком національного руху. Починаючи з 1866 року, в м. Чернівці кафедральний проповідник, український священик В. Продан почав гуртувати не лише представників духовенства, але й світську інтелігенцію краю. Ця група активістів неодноразово обговорювала соціальне, а також і національне, становище українців Буковини і розглядала можливі шляхи його поліпшення. Водночас, офіційних звернень та заяв українські священики на той момент ще не оприлюднювали, але вже сам факт проведення таких зібрань свідчить про початок організації свідомого національного руху.

У 1860-тих роках розпочав свою діяльність Буковинський сейм. Перші вибори до сейму було проведено в березні 1861 року. В ході виборів на трьох виборчих дільницях українські селяни проголосували більшістю за своїх депутатів, вихідців з українського народу. Серед депутатів, обраних

селянами, назвемо Георгія Турецького, Івана Карча, а такж Олекса Фошка (Олексюка), який ще в 1848-1849 роках виступав активним учасником повстання як сподвижник Л. Кобилиці. Позитивним результатом формування сейму Буковини стало також те, що маршалком сейму назначили єпископа Є. Гакмана, який демонстрував ідеї поширення української мови та культури в церкві, освіті та інших сферах життя буковинських українців.

Перші засідання Буковинського сейму розпочалися 6 квітня 1861 року. Перші роки роботи сейму не принесли якихось ініціатив щодо зміни національних прав українського народу Буковини. Депутати сейму спочатку працювали над розробкою і прийняттям законодавства щодо впорядкування поземельних книг, оптимізації службового статуту тощо. Національні питання в сеймі не розглядалися, проблеми представників окремих народів на Буковині не порушувалися. Однак ці питання ставали все більш актуальними.

Тому вже в 1863 році від депутата Олекси Фошка надійшло звернення до ландтагу, в якому містилося прохання проводити засідання сейму не лише німецькою мовою, але також і мовою представників основних народів Буковини – українською та румунською, або ж забезпечувати переклад засідань на ці мови. Практично через рік (у березні 1864 року) румунський депутат Г. Іліуц розробив пропозицію, згідно якої урядники повинні знати крайові мови тих територій, на яких вони працюють. Тому для тих, хто вже був призначений на урядові посади, пропонувалося вивчити крайові мови. А в подальшому пропонувалося назначати на такі посади лише тих представників, що досконало знають крайові мови. Під цією пропозицією поставили свої підписи усі три українські депутати, а також і представники інших націй, що проживали в Буковині:

- представники румунської нації (Г. Іліуц, Л. Ісеческул, А. Попович, Я. Петрович, Т. Бендела, Г. Флондор);
- представники буковинських німців (Й. Фехнер, В. Альт);
- представники буковинських поляків (А. Яворський, В. Янович).

Позитивним результатом таких ініціатив стало те, що крайовий президент, яким на той момент був граф Амадей, погодився з доречністю таких пропозицій. Водночас, він зазначив існування технічних проблем впровадження цієї ідеї в життя.

Як зазначає О. Добржанський, ця інтерпеляція стала початком тривалої боротьби народів Буковини за рівноправність власних крайових мов, якими були на той момент українська, німецька та румунська. Але в подальшому під час першого етапу роботи Буковинського сейму депутати від українського селянства більше не робили спроб реалізувати національні права українців і не виявляли певної активності щодо національних питань. Причиною цього О. Добржанський вважає їхню недостатню підготовленість до роботи в якості депутатів сейму [84, с.39].

Наступні вибори, які проводилися у 1867 році, продемонстрували значно вищу активність кандидатів і населення. На цьому етапі вже спостерігалось конкурентне суперництво між кандидатами двох переважаючих національних складових населення Буковини: між українськими та румунськими кандидатами. Що ж до прихильності селян, то вони переважно орієнтувалися на соціальний статус кандидатів: вони демонстративно підтримували не кандидатів від староств або адміністративних установ, а кандидатів, що походили з простих селян. Це були радше не національні, а соціальні принципи вибору кандидатів.

Лише за кілька днів до проведення виборів нечисленна українська інтелігенція Буковини запропонувала подати на кандидата в депутати кафедрального проповідника Продана. Але часу на те, щоб офіційно оформили цю ідею вже не вистачило. Тому не було можливості встановити, чи підтримали б селяни представника інтелігенції з національними ініціативами.

У ході виборів в ряді сільських виборчих округів, зокрема, в таких як Чернівецький, Садгірський, Заставнівський, Станівецький, в якості депутатів

до сейму обрали представників українського селянства. У окрузі Кіцман депутатом обрали сільського старосту Й. Прокоповича.

Слід зазначити, що у виборах 1867 року в якості кандидати приймав участь і Ю. Федькович, але він не набрав необхідної кількості голосів і не пройшов у депутати до сейму. Така ситуація може бути пояснена кількома фактами. По-перше, прості українці ще були недостатньо ознайомлені з творчістю та національними ідеями Федьковича. По-друге, проти нього велася активна анти агітація з боку місцевої влади. По-третє, українські селяни на той час зовсім не довіряли інтелігенції (навіть і українській), оскільки вбачали в ній представників панства. Також не виявив достатньої активності у передвиборчій програмі і сам Ю. Федькович.

В цілому, діяльність обраних українських депутатів до сейму Буковини знову була не достатньо ефективною. З одного боку, вони не мали достатньої кваліфікації, не знали особливостей парламентської діяльності і тому не могли втілити якість свої ідеї. З іншого боку, в них, як і в їхнього електорату (українських селян), на той момент мала місце недостатньо сформована національна свідомість.

Тож на цьому етапі можна говорити лише про зародження перших паростків національного руху українців на Буковині. Але вже з кінця 1860-х років розпочинається новий період становлення українського національного руху в регіоні. на цьому етапі вже спостерігається зародження українських культурно-просвітніх, політичних та молодіжних товариств, виникають перші вдалі спроби залучення сільського населення до національного руху. Значно зростає на цьому етапі роль української інтелігенції, зокрема і духовної (церковної), і світської, яку очолив В. Продан. Саме українська інтелігенція у 1869 році стала ініціатором створення першого українського товариства на території краю – Руської Бесіди [84, с.40].

Можна погодитися з авторами, які називають це товариство центральним і найбільш впливовим у досліджуваний період на території Буковини. Його історія відобразила головні етапи становлення і розвитку

українського національного руху в регіоні, ввібрала в себе ті непрості проблеми, які вирішувалися в той час [33, с.508].

Перші установчі збори «Руської Бесіди» було проведено 14 (26) січня 1869 року, місцем їх проведення стали Чернівці. На перших етапах діяльність «Руської Бесіди» нагадувала роботу звичайних читалень. Товариство займало кілька кімнат, в яких зберігалися збірки газет за кілька років, а також деякі книги. Представники української інтелігенції сходилися на засідання товариства з метою обговорення власних справ та ідей.

У тому ж 1869 році було затверджено перший статут «Руської Бесіди». У ньому було проголошено мету створення товариства. Зокрема, цією метою проголошувалося піднесення освіти та покращення суспільного життя. Також було перераховано й конкретні заходи, за рахунок яких планувалося забезпечити досягнення поставленої мети:

- створення бібліотеки при товаристві;
- видання цікавих та корисних для народу літературних і просвітницьких творів;
- видання часописів;
- організація товариського життя.

Як видно з перерахованих заходів, національні ідеї відкрито не проголошувалися, не ставилася за ціль реалізація національних прав українців тощо. На перший погляд, більшість заходів були спрямовані на створення цікавого дозвілля. Але оскільки для українців видання планувалися українською мовою, то певну роль у формування національного світогляду товариство «Руська Бесіда» відіграло вже на перших етапах свого існування.

Слід зазначити, що склад членів товариства був різноманітним за політичними уподобаннями, але за національною ознакою здебільшого це були представники старорусинів, а очолював їх кафедральний проповідник В. Продан.

Досить високо істориками оцінено другі загальні збори товариства, які було проведено у грудні 1869 року. Зокрема, дослідники звертають увагу на промову Сидора Мартиновича, в якій було описано взаємовідносини українців та румунів Буковини, звернено увагу на засоби та інструменти придушення української національної свідомості, що використовувалися в краї. Тобто, ця промова викривала механізми, які перешкоджали національному пробудженню регіону.

Текст промови неодноразово передруковували і передавали із уст в уста, обговорювали не лише в «Руській Бесіді», але й далеко поза нею. Фактично, ця промова виступила в якості своєрідного маніфесту українців Буковини, заявила про їхні права як автохтонного народу краю [84].

Основна активність «Руської Бесіди» була спрямована на сферу культури, але і в цій сфері представники товариства створювали у мови для відстоювання прав українців на власну культуру, доступ до творів українською мовою тощо.

Слід зазначити, що перші роки діяльності «Руської бесіди» позначилися гострими суперечками між окремими її членами: частина їх притримувалася ідей народовства, інша ж виступала за ідеї старорусинства. Періодично загострювалося протистояння між вихідцями з Галичини та автохтонними жителями Буковини. Останні вважали свою думку щодо вирішення справ Буковини головною. Однак, навіть за таких суперечливих умов існування «Руська Бесіда» змогла згуртувати найбільш активну частину українців і реалізувала найважливіші першочергові завдання для досягнення в майбутньому вищих національних цілей.

Товариство регулярно направляло до владних структур різні запити, звернення, прохання, протести, пропозиції. Наприклад:

- протест щодо рішення сейму Буковини, якому була проголошена необхідність ведення протоколів лише румунською й німецькою мовою (протест від 1869 року). Протест стосувався того, що протоколи мають вестися також і українською мовою;

- інтерпеляція, в якій представники товариства висловлювали пропозицію читати богослов'я для учнів початкових та середніх шкіл лише рідною (українською) мовою (інтерполяція від 21 березня 1870 року);
- звернення членів товариства «Руська Бесіда» щодо проведення іспитів з дисципліни богослов'я українською мовою (звернення від 4 січня 1871 року);
- вимога щодо необхідності зайняття місця вчителя в Кіцмані особою з досконалим знанням української мови (вимога від 3 жовтня 1873 року);
- запит щодо необхідності заснування кафедри української мови та літератури у планованому Чернівецькому університеті та необхідності проводити викладання в духовній семінарії українською мовою (запит від 24 лютого 1875 року) тощо.

Така ділова та нормативна активність товариства була досить високою. За перше десятиліття свого існування членами товариства було підготовлено та направлено 9 письмових звернень та 5 прохань до відповідних державних і крайових установ. Слід зазначити, що подібні звернення у той період подавали не тільки «Руська Бесіда», не тільки українська спільнота, але й інші національні об'єднання. Не всі такі запити і звернення мали результат, але вони демонстрували владі позицію українського населення і його готовність до захисту власних національних прав [84, с.41].

Одним з напрямків діяльності «Руської Бесіди» була видавнича діяльність. Так, у 1870 році товариство розпочало видавати першу на Буковині українську газету під назвою «Буковинська Зоря». Проіснувала вона недовго: всього вийшло лише 16 випусків газети, але ця подія стала певним етапом у розвитку суспільного життя українців краю.

Впродовж 1870-х років «Руська Бесіда» також видавала «Буковинський православний календар», друкувала літературні альманахи. Метою видавничої діяльності було ознайомлення українців краю з українською літературою, активізація їхньої національної свідомості. Паралельно

товариством проводилася боротьба з ознаками румунізації та онімеччення в освітніх закладах, церкві, в діяльності державних установ тощо [33, с.508].

На подальшому етапі розвитку національного руху відбулося розмежування двох течій: народовців та старорусинів. Цей процес розпочався з поділу в «Руській Бесіді», що відбувся в 1884 році. У процесі виборів старорусинів не було обрано до Виділу (керівного органу) товариства. У результаті старорусини вийшли зі складу членів товариства. Відповідно, ініціатива в роботі «Руської Бесіди», а відтак і в усіх заходах національного руху перейшла до народовців.

У цей період діяльність «Руської Бесіди» значно активізувалася. З 1885 року товариство почало видавати головну політичну газету краю українською мовою – «Буковину». Також було налагоджено випуск ще одного видання під назвою «Бібліотечка для молоді». Розуміючи, що сільське населення не має доступу до придбання книг та періодики, народовці запроваджують створення читалень у сільських населених пунктах Буковини. Перша з них відкрилася в 1880 році у с. Раранче. Масове відкриття читалень почалося в 1890-х роках. Результатом цих подій стала національна активізація українських селян, їхнє просвітництво, знайомство зі зразками української літератури, драматичних творів, публіцистичних та політичних творів провідних українських діячів.

Значно змінилася внутрішня структура товариства. З ініціативи професора С. Смаль-Стоцького, який викладав у Чернівецькому університеті, у 1894 році було внесено зміни до статуту товариства «Руська Бесіда». В основу цих змін було покладено документи «Просвіти», що діяла у Львові. Після запроваджених змін мета діяльності товариства була скоректована і розширена. Вона була націлена вже не лише на культурно-освітню діяльність, але й на створення умов для підвищення добробуту українського (руського) населення.

До засобів та інструментів досягнення цих цілей було віднесено:

- розвиток видавничої справи;

- створення філій товариства;
- організація читалень;
- створення рільничо-господарських спілок;
- організація роботи промислових спілок;
- відкриття крамниць, шпихлірів;
- створення кас ощадності та позичок;
- організація промислово-господарських виставок;
- проведення етнографічних виставок;
- організація публічних відчитів;
- організація музично-декламаторських вечорів;
- інші засоби залучення широкої громадськості до просвіти і науки [33, с.508].

У короткі терміни після створення «Руської Бесіди» на території Буковини постали й інші громадські організації, серед яких провідними були «Руська Рада», ряд студентських та молодіжних об'єднань, «Согласіє», «Братній союз», «Союз», а також культурно-просвітницькі організації «Міська читальня», «Народний дім» та інші.

Діяльність перших товариств мала певну специфіку. Особливо це стосувалося ідейної невизначеності, організаційної аморфності, слабкого зв'язку з широкими народними масами. Але, незважаючи на ці недоліки в роботі товариств, навіть за таких умов уже вдалося досягнути перших успіхів у сфері українізації освіти. Крім того, було зроблено й перші кроки в напрямку впливу на політичні події в житті суспільства.

Поступово на політичній арені регіону сформувалися дві течії, що дотримувалися різних принципів у вирішенні національних питань:

- народовці;
- москвофіли.

Обидві названі течії розвивалися та ідейно формувалися під впливом Галичини. Перша з них була спрямована на захист українського народу від

асиміляції ї будь-яким іншим, зокрема і з російським. А москвофіли, хоч і виступали проти політики онімечення й румунізації українців, але при цьому проповідували антинаціональні принципи об'єднання в один російський народ. Разом з тим, на думку О. Добржанського, неправильно характеризувати діяльність москвофілів на цьому етапі виключно з негативної точки зору, як зрадників України. Просто в той момент москвофільство було одним із варіантів на шляху пошуку шляху формування української самоідентичності [84, с.42].

На другому етапі розвитку національний рух українців Буковини розширив своє функціональне значення. Тоді як спочатку він був обмежений впливом на культурно-освітню сферу (вважався академічним, культурно-етнографічним), то тепер його важливою функцією стає просвітництво та пропаганда національних ідей. Тому цей етап носить назву просвітницького або ж пропагандистського.

Така ситуація цілком закономірна, оскільки для проведення національної пропаганди серед населення необхідно було сформувати серед нього прошарок освічених, письменних людей, показати культурну ідентичність народу.

Як зазначає Т. Рудой, найбільш переломним роком для національного руху на Буковині став 1884 рік. В роботах істориків цей період часто називають справжнім національним відродженням. Причиною змін стало переобрання керівної верхівки в громадських товариствах (таких як «Руська Бесіда» та «Руська Рада»). На чолі вказаних структур постали народовців, відповідно й політика організацій стала більш національно спрямованою. Саме діяльність течії народовців, що була свого роду протопартійною структурою, визначила основні досягнення національного руху в регіоні не лише наприкінці XIX ст., але й в подальшому на початку XX ст. [59, с.71].

Розкол між народовцями та москвофілами в рамках сформованих товариств українців, що припав на середину 1880-х років, можна вважати початком нового (третього) етапу у формуванні УНР на буковинських

землях. Його ознаками стала значна активізація і освітньо-культурної, і пропагандистської діяльності серед широких мас. Зокрема, така робота проводилася як через раніше створення товариства, які тепер очолювали народовці («Руська бесіда» та «Руська рада», «Народний дім» та «Союз»), а також через новостворені організації українців на чолі з народовцями (наприклад, «Руська школа», «Січ» та ін.). [84, с.42].

Після того як народовці сформували більшість, а потім і повністю перехопили керівництво товариством «Руська Бесіда», вони поширили свою владу також і на організацію «Народний дім». Зазначимо, що статут цього товариства було погоджено 22 січня 1884 р. А вже в II пол.. XIX ст. воно здобуває вагомий вплив на тогочасне суспільство Буковини. При цій організації українців було започатковано роботу бурси з викладанням українською мовою. Також у будівлі товариства була розміщена друкарня ще однієї організації українців – «Руської Ради».

Важливим чинником активізації національних рухів традиційно є власна преса тих чи інших політичних сил. Тому народовці важливим своїм завданням також бачили запровадження українських видавництв. Нарешті в 1885 році вони почали видавати першу політичну газету на Буковинській землі. Газета виходила українською мовою і мала назву «Буковина». Випускали її на основі фінансування товариства «Руська Бесіда», що на той час вже перебувало під керуванням народовців.

Дослідники історії краю зазначають, що саме ця газета надовго (аж до 1910 року) стала основним джерелом інформації для всіх українців, що проживали на території Буковини [59, с.72].

Оскільки більша частина українців краю були селянами, важливим завданням товариства «Руська Бесіда» стало ще більш активне поширення національних ідей в сільській місцевості. Значну роль у цьому завданні виконували сільські читальні, які відкривалися майже повсюдно: навіть і в невеликих сільських поселеннях. Це забезпечувало селянам доступ не лише до літературної класики української літератури, але й до інформації про

сучасні події у регіоні та світі (за рахунок забезпечення читалень свіжою пресою, зокрема випусками тієї ж газети «Буковина»).

В. Ботушанський підкреслює першочерговий вплив сільських читалень на поширення ідей національного відродження на Буковині 1980-ті роки. автор зазначає, що перші такі читальні носили виключно просвітницькі цілі, ставлячи за мету підвищення грамотності сільського населення, їхньої культури, зокрема на національних зразках. Однак підтримання роботи великої кількості читалень по всьому регіону вимагало значних обсягів фінансування.

Тому, починаючи з 1884 року, і товариство «Руська Бесіда», і засновані ним сільські читальні змінили власні статuti відповідно до зразка шацької «Просвіти», передбачивши відповідні економічні важелі та напрямки діяльності. Внесення змін до статуту дозволило таким організаціям проводити економічну діяльність в різних її формах. При сільських читальнях відкривалися крамниці (торговельний напрямок діяльності); створювалися ощадно-позичкові каси і шпихліри (фінансово-кредитний напрямок діяльності); під керівництвом «Руської Бесіди» організовувалися склади зерна для його зберігання (складська діяльність за аналогом сучасних агротрейдерів) та інші господарські структури.

Слід відзначити, що буковинські народовці тісно співпрацювали зі своїми галицькими сподвижниками. Особливо щодо залучення позитивної роботи товариства «Просвіта». Тому у 1885 році проводилося спільне складання нових статутів сільських читалень, в якому брали участь і представники «Руської Бесіди», і представники «Просвіти».

Сільські читальні ґрунтувалися в багатьох населених пунктах, зазвичай ініціаторами їхнього створення виступали українські громадські діячі, священники або вчителі, тобто місцева інтелігенція, рідше – письменні селяни. Наприклад:

- читальня в с. Панська Долина була створена в 1885 році за ініціативи священника О. Манастирського;

- читальня у с. Нові Мамаївці була відкрита в 1886 році за ініціативою незаможного, але письменного селянина Г. Савчука;
- читальня у с. Берегомет над Прутом була створена в 1887 році за ініціативи заможного селянина О. Купчанка;
- читальня в с. Лукавець була відкрита в 1895 році за ініціативи і підтримки місцевого землевласника, який пізніше став відомим українським політичним та громадським діячем, М. Васильком;
- читальня в Чорторії було основана в 1896 році за ініціативи заможного селянина, який був також двірником (тобто, сільським старостою), а пізніше депутатом Крайового сейму Т. Левицьким і т.д. [14].

Поширення читалень по населених пунктах Буковини відбувалося поступово: спочатку вони створювалися переважно в північних повітах краю, а потім поширилися вже на центральні і деякі південні повіти.

Значною проблемою для створення сільської читальні був пошук необхідного приміщення та ресурсів для створення книжкового фонду, закупівлю нових книг, періодики тощо.

Зазвичай сільські читальні відкривали на базі житла якогось заможного селянина, прямо в одній із просторих кімнат. В окремих випадках заможна інтелігенція або якийсь селянин дарували спільноті населеного пункту хату для відкриття читальні. В окремих випадках читальники могли самі на зібрані кошти придбати хату під читальню або ж збудувати її власними силами.

Оскільки приміщень категорично не вистачало, нерідкими були випадки, коли одна читальня створювалася для жителів кількох сусідніх населених пунктів. Для прикладу можна навести читальню в Садгорі, яка була створена в 1889 році. Вона була розрахована на читачів не лише Садгору, але й ще двох сусідніх сіл (с. Нова Жучка і с. Рогізна).

В окремих випадках читальні створювалися як інтернаціональні – для представників різних народів. Це було характерно для населених пунктів, у

яких були сформовані окремі великі національні групи жителів. Наприклад, у 1886 році в м. Кіцман було створено українсько-польську читальню, яка об'єднала як українців, так і поляків.

При відкритті читалень кількість членів у них могла бути різною і залежала від різних чинників: по-перше, від розміру населеного пункту, наявності близько розташованих сусідніх селищ; по-друге, від культурної, національної та політичної активності громади населеного пункту; по-третє, від фінансового стану громади. В середньому (за даними 1895 року) чисельність членів українських читалень на Буковині складала від 30 до 130. Наприклад:

- читальня в Чуцькові при створенні у 1884 році мала 50 членів;
- читальня у Черногузах на момент утворення в 1886 році складалася з 34 членів громади;
- читальня в Нових Мамаївцях при утворенні в 1887 році мала аже 92 члени і т.п.

Оскільки для поповнення книжного фонду, придбання свіжої періодики, опалювання приміщення читальням постійно були потрібні кошти, то вони провадили активну економічну діяльність. При читальнях на Буковині часто створювалися:

- ощадні каси (наприклад, у с. Берегомет над Прутом в 1887 році);
- шпихліри (прикладом може слугувати досвід читальні у с. Дубівці у 1887 році);
- крамниці (як у с. Слободзія-Раранча у 1889 році);
- тютюнові кіоски (показовим є приклад читальні у с. Шубранці у 1896 році) і т.д.

Книжковий фонд читалень складався переважно з придбаних або подарованих художніх творів визначних українських письменників чи перекладених українською мовою творів європейських авторів, а також науково-популярних брошур, календарів, в основному видань львівської

«Просвіти» та чернівецької «Руської Бесіди», інших видань. Книг у читальнях було порівняно небагато.

До читалень неприяно ставилися:

- шинкарі, бо у них зменшувалися прибутки;
- більшість поміщиків, великих орендарів, лихварів, бо неосвічених людей їм було легше експлуатувати;
- румунське духовенство, оскільки не хотіло національного пробудження українців;
- крайова і повітова влада;
- деякі сільські старости і більшість писарів, бо побоювалися поширення із читалень революційних, національно-визвольних ідей і зумовлених цим заворушень.

Ось чому читальні і читальники не раз піддавалися грубим обшукам, вилученню літератури, арештам завідувачів, судовим переслідуванням, хуліганським нападам [13].

Кількість товариств в динаміці зростала високими темпами. В 1895 р. вже налічувалося 164 товариства, з яких:

- 65 доброчинних;
- 36 мистецьких, наукових і літературних;
- 11 студентських;
- 15 конфесійних;
- 19 фахових;
- 6 спортивних;
- 7 політичних тощо [59, с.71].

Український молодіжний рух на Буковині у досліджуваний період розвивався як складова частина загального молодіжного руху краю. Найяскравіше це проявилось у студентському середовищі. Діяльність культурно-національних студентських товариств, кількість яких упродовж 70-х рр. XIX – початку XX ст. інтенсивно зростала, була різноманітною: від

просвіти своїх членів і до організації заходів у справах, що мають важливе значення для відповідного народу загалом [36, с.135].

Виховний вплив на формування національної свідомості молоді Буковини мали також українські протипожежні та спортивно-гімнастичні товариства. Прикладами таких організацій було товариство «Сокіл», пізніше аналогічні функції виконували товариства «Січ» та «Пласт».

Сокільський рух спочатку сформувався на території Чехії, а вже звідти поширився на інші народи. До 1884 року таке об'єднання для українців функціонувало лише у Львові, але поступово мережа соколівського руху поширилася на всю Галичину, а також і на буковинські землі.

Діяльність «Сокола» ставила за мету формування ідеї національної єдності та прагнення національної свободи; забезпечення гармонійного розвитку членів а відтак і всіх представників нації. Отже, «Сокіл» стимулював національний рух, і при цьому він не виділяв якихось класових або станових, конфесійних або ж професійних вимог та різниці між учасниками [59, с.74].

У 1890-х роках на території Буковини національні структури українців значно політизуються, розпочинається їхня боротьба за національні права на політичній арені. Цьому сприяло те, що в депутати Буковинського сейму та на посади в австрійському парламенті нарешті були обрані представники української спільноти з високим рівнем політичної підготовки, розвинена інтелігенція. Серед таких представників можна назвати С. Смаль-Стоцького, Є. Пігуляка, І. Тимінського, В. Воляна, М. Василька. В законодавчих органах влади вони постійно піднімали найбільш актуальні питання для національного розвитку українців краю, зокрема шукали шляхи вирішення проблеми дефіциту фінансування українських шкіл, неодноразово порушували проблему недостатності використання української мови в роботі держустанов, намагалися просунути рішення щодо різних варіантів підтримки українських товариств, пропонували заходи для сприяння розвитку української преси, книговидавництва української літератури тощо.

Зусилля цих політиків привело до відкритого й широкого обговорення проблем української спільноти на різних рівнях управління.

Водночас на цьому етапі набуло сили протистояння між народовцями та москвофілами. Москвофіли створили ряд організацій і пропагували через них власні проросійські ідеї. При цьому вони взаємодіяли з подібними організаціями імперії Романових (з панславістами, чорносотенниками). Тоді як на перших етапах москвофіли просто були однією з течій, що шукала свій шлях етнічної самоідентифікації, то далі воно досить швидко стало агресивною політичною течією, що не співпрацювала з народовцями, не сприяла розбудові української нації, а намагалася спонукати її до підлеглості російським силам.

На третьому етапі розвитку українського національного руху на Буковині спостерігався перехід від обмеженої діяльності товариств у культурно-просвітницькій сфері (пропагандистський етап) до їх політичного самовизначення (політичний етап) [84, с.42].

Починаючи з 1890-х років, різні українські течії Буковини створюють власні громадські структури та організації, провадять просвітницьку діяльність, поступово політизуючись. Так, москвофілами в цей період були засновані:

- «Общество русских женщин в Буковине» (слід зазначити, що для Буковини особливо характерною була активізація громадської діяльності жінок);
- «Общество русских студентов «Карпат» (студентські організації також все частіше ставали центрами національного та політичного розвитку інтелігенції);
- «Руско-православний Народний Дом» та «Руско-православна читальня» (релігійні організації поступово втрачали свою силу як політичні структури, але проросійська політика тісно йшла з православною церквою).

Можна погодитися з твердженням істориків про те, що діяльність москвофілів на цьому етапі значно шкодила формуванню української національної свідомості, оскільки пропагувала залежність нашого народу від російського. Але москвофільські товариства на той період втрачали свої позиції, були малочисельними і не мали вагомого впливу на українське суспільство [33, с.509].

В цілому, наприкінці XIX ст. на буковинських землях колишні громадські організації переросли в політичні структури. При цьому панівною політичною силою стали народовці, тоді як популярність москвофілів швидко згасла. Народовці очолювали практично всі громадські організації регіону [59, с.75].

Таким чином, проведене дослідження засвідчило, що національний рух українців Буковини мав власну специфіку. Він розпочався на рубежі 1850-х та 1860-х років. Біля витоків національного руху краю стояли Ю. Федькович та С. Воробкевич, духовним наставником цього процесу став єпископ Є. Гакман.

Специфіка формування та розвитку українського національного руху на території Буковини значною мірою була обумовлена особливостями етнічного складу території, в якому українці не займали провідне становище, але й не зазнавали жорстких утисків через багатоетнічний склад жителів краю.

Водночас, українці були переважно неписьменними селянами, що обумовило тривалість процесу їхнього залучення до національного руху. Пробудження національної свідомості українців Буковини відбувалося під впливом аналогічних процесів у Наддніпрянщині та в Галичині. Наявний досвід сусідніх територій забезпечив досить високі темпи розвитку національного руху на Буковині.

Основною громадською організацією, яка зіграла значну роль у становленні національної свідомості українців краю, стало товариство «Руська Бесіда», створене світською інтелігенцією Буковини. За декілька

десятиліть в регіоні було розгорнено широку мережу культурно-освітніх, молодіжно-спортивних та політичних закладів, створено умови для переведення закладів освіти на викладання рідною мовою, налагоджено видання української літератури, періодики, підручників, збільшено представництво українців в органах влади на різних рівнях.

Характерною специфікою регіону можна вважати активний розвиток жіночого руху, який хоч і розпочинався як суспільний, добродійний, але поступово почав носити й національний характер.

На буковинських землях досить швидко відійшли від згубних ідей москвофільства і акцентували увагу на концепціях побудови української нації, що пропагувалися народовцями. У результаті об'єднання більшості політичних сил в регіоні вдалося побудувати спільне розуміння необхідності спільної боротьби за національні права та побудови єдиної держави – України.

РОЗДІЛ 3

Порівняльний аналіз здобутків та проблем національного руху українців у Галичині та Буковині у другій половині XIX ст.

Для проведення порівняння, перш за все, необхідно виділити основні критерії, які мають бути оцінені для об'єктивних висновків. Такими критеріями порівняння доцільно обрати:

- 1) термін зародження українського національного руху на досліджуваній території;
- 2) співвідношення чинників, що вплинули на становлення УНР у відповідному регіоні, зокрема:
 - вплив «Весни народів» та загальноєвропейських тенденцій до самовизначення націй;
 - вплив етнічного чинника;
- 3) основні рушійні сили розвитку УНР, зокрема:
 - роль духівництва в процесі розвитку національних рухів у регіоні;
 - основні представники інтелігенції, що сприяли розвитку УНР на території краю;
- 4) співвідношення основних політичних сил в регіоні (москвофіли / народовці), результати їхньої діяльності;
- 5) політичні партії регіону наприкінці XIX ст.

Однією з характеристик, що відрізняє УНР на теренах Галичини та Буковини, є період його зародження. Більшість дослідників сходяться на думці щодо пізнішого початку пробудження українських національних ідей на Буковині.

Одним із зовнішніх чинників, що впливав на становлення УНР на території Західної України, була «Весна народів» і в цілому загальноєвропейські тенденції самовизначення націй і пробудження національних ідей. Якщо порівнювати вплив цього чинника на території

Галичини і Буковини, то в першому випадку він був значно сильнішим, а в другому випадку – проявився слабше і з певним запізненням.

Як зазначає Д. Кавацюк, «Весна народів» спричинила політичну активність русинів-українців на території Галичини, стимулювала до боротьби за власні національно-культурні права та інтереси. Тому події 1848-49 років оцінюються дослідником як передумова розвитку національного й політичного руху галицьких українців [42, с.33].

О. Мушкевич також погоджується з тим, що УНР на території Галичини зародився саме після подій 1848 року. Автор зазначає, що в цей час прояви національної свідомості галицьких українців з формату етнокультурної само ідентифікації перейшли до нового формату політичного характеру. На підтвердження такої думки дослідник наводить факт підготовки Львівськими зборами активістів культурно-просвітницького руху на чолі з М. Куземським у квітні 1848 року петиції-звернення до цесаря. Петиція містила політичну вимогу щодо доступу русинів до народних урядів [53, с. 261].

На думку деяких дослідників справжній розвиток українського національного руху в Галичині розпочався лише в 60-х роках XIX ст. Навіть М. Грушевський у своїй праці зазначав, що «жвавий рух» на галицьких землях, який мав місце в 1848 році, не призвів до нової епохи, а перейшов у «темну реакційну добу». Історик називав 50-ті роки XIX ст. на території Галичини «часом глухої реакції», коли українські національні ідеї притихли і зникли [3, с.499].

Водночас, інші тогочасні діячі надавали подіям 1848 року більше значення. Так, І. Франко вважав цей рік за переломний, який розпочав «нову добу» «в житті галицької Руси». Він вважав, що вже події 1848 року сформували основу для становлення «народної свідомості». І, на відміну від М. Грушевського, І. Франко вважав, що національні ідеї з тих пір розвивалися безперервно, поступово міцніючи [7, с.60-63].

Що ж до Буковини, то науковці дотримуються думки щодо слабого впливу «Весни народів» на національні ідеї краю. Історик В. Верига зазначає, що навіть скасування панщини в регіоні відбулося пізніше, ніж у Галичині. Дія відповідного декрету про скасування панщини, який було видано 15 травня 1848 року, не поширювалася на Буковину. Лише пізніше – 9 серпня 1948 року – в результаті селянських виступів та протестів дію Декрету було територіально розширено на Галичину. І хоча документ вступив у дію 7 вересня того ж року, із галицьких селян не поспішали зняти «панщизняні повинності». На фоні неврожаю та частих випадків холери селяни Галичини часто чинили непокору, що вилилося у повстання під проводом Л. Кобилиці. У березні 1849 року Буковина була відділена від Галичини положеннями нової конституції. Але національно-політичні ідеї в Буковині на той час практично не виникали і не розвивалися [15, с. 217].

Отже, тоді як одним із наслідків «Весни народів» на території Галичини стала активізація політичних настроїв і зародження УНР, в Буковині її результати вилилися лише в соціально-економічні зрушення, а політичні та національні ідеї було відкладено ще на десятиліття.

Так, О. Добржанський підкреслює, що українське національне відродження на території Буковини розпочалося пізніше порівняно з сусідньою Галичиною і зіткнулося на той момент зі значними труднощами. При цьому початком зародження УНР в Буковині дослідник називає 60-ті рр. XIX ст. [33, с.507].

До певної міри гальмування розвитку національної ідеї в Буковині було спричинене етнічним чинником. Тоді як Галичина відзначалася меншим етнічним різноманіттям і мала порівняно високу питому вагу українців у складі населення, для Буковини була характерна багатоетнічність.

Акцентуємо увагу спочатку на етнічній структурі населення Галичини. Згідно перепису 1849 року на території регіону проживало:

- 47% українців;
- 47% поляків;

– 6% євреїв [37, с. 654].

Частка інших націй у складі населення тогочасної Галичини залишалася незначною.

Тобто, на початку становлення українського національного руху в регіоні українці були однією з найчисленніших етнічних груп населення, не поступаючись при цьому полякам, але постійно відчуваючи певну конкуренцію з ними. Українці населяли переважно Східну Галичину. Тут же акумулювалася більшість євреїв, тоді як у Західній Галичині значно переважали поляки.

Буковина ж була більш різноманітною за етнічним та конфесійним складом. Як зазначає І. Монолатій, суспільство регіону являло собою конгломерат, у якому кожна окрема етнічна група мала можливість зберігати власну національну специфіку, тісно взаємодіючи при цьому з іншими етносами краю, формуючи «міжгруповий інтеракціонізм» [52]. Тобто, в регіоні співіснували різні етнічні групи, не виявляючи при цьому ознак жорсткої конкуренції та національної боротьби.

Згідно першого перепису 1846 року, результати якого були опубліковані (неофіційно) у 1852-1853 роках, засвідчили, що більшість населення Буковини були носіями русинської (тобто, української) розмовної мови. Вони склали 48,61% населення (180,4 тис. осіб). На другому місці у структурі населення краю перебували румуни з часткою 37,89% (140,6 тис. осіб). Крім того, 6,7% населення Буковини склали німці (25 тис. осіб), (3,1% – євреї (11,6 тис. осіб), 1,5% – угорці (5,4 тис. осіб), 1% – поляки (4 тис. осіб), 0,6% – вірмени (2,2 тис. осіб), 0,5% – словаки (1,8 тис. осіб) [84, с.36].

Така багатоетнічність краю значною мірою була спричинена політикою Австрійської й Австро-Угорської імперій. Так, в II пол. XIX ст. Австрія сприяла переселенню на територію Буковини німців, тому їхня питома вага в структурі населення регіону зростала і на 1869 рік склала 6% (21,2 тис. осіб). Також високою була питома вага єврейського населення і цей показник в

динаміці зростав. Згідно переписів у Північній Буковині євреї склали: у 1857 році – 8 % (25 тис. осіб), у 1869 році – вже 12% (38,4 тис. осіб), у 1880 році – 14 % (52,7 тис. осіб), у 1890 році – 13 % (66 тис. осіб), а в 1900 році – вже 14% населення (68,1 тис. осіб) [32, с.90].

Значною була й частка поляків в етнічній структурі населення Буковини. Їх більша частина оселилася на території краю після його приєднання до Австрії. При цьому питома вага поляків у II пол.. XIX ст. практично не змінювалася: у 1880 році вони склали 4% населення Північної Буковини (14,7 тис. осіб), у 1890 році – також 4% (але в абсолютному вимірі це склало 18 тис. осіб), на 1900 рік поляки склали все ще 4% населення краю, але їхня чисельність становила вже 20,3 тис. осіб.

Також на території Буковини в досліджуваний історичний період проживали й липовани (або филипони) – російські старообрядці. Уряд Австрії надав їм право справляти власні релігійні обряди, споруджувати культові споруди, а також звільнив на 20 років від сплати податків і на 50 років – від служби у війську. Але все ж таки їхня питома вага була незначною: у Північній Буковині в 1869 році вони склали лише 0,7% населення (2,5 тис. осіб) [32, с.91].

Основну ж частку населення Буковини на момент становлення українського національного руху становили румуни. Так, у 1869 році на них припадало 41% населення краю, тоді як українці склали 36,9%. У 1871 році румунів було 41,5% населення Буковини, а українці склали 37,9%. У 1875 році питома вага румунів та українців практично зрівнялася (40,9% та 40,2% відповідно) [52].

Лише з 1880 року, коли облік етнічної приналежності почали вести офіційно з урахуванням розмовної мови, переписи показали більшу питому вагу українців у складі населення Буковини. Так, за даними 1890 року українці вже склали 41,37% населення краю (268,4 тис. осіб), на другому місці були румуни з часткою 32,42% (208,3 тис. осіб), далі йшли євреї (12,8%

або 82,7 тис. осіб), німці (9,25% або 59,8 тис. осіб), поляки (3.67% або 23,6 тис. осіб) [84, с.36].

Тобто, на початку II половини XIX ст. українці в структурі буковинського суспільства не були найбільшою етнічною групою, поступаючись румунам. Крім того, в регіоні не було вираженої міжетнічної конкуренції.

І хоча в 1880-1890-х роках українці вже були найбільш численною етнічною групою на території Буковини, але їхній вплив на суспільство був незначним. Це пояснювалося тим, що більша частина українців були селянами і не виявляли певно соціальної чи політичної активності. Натомість у владних структурах та землевласниками частіше були румуни, поляки.

Тому, як підкреслює О. Добржанський, за ступенем впливу на суспільні та економічні процеси українці суттєво поступалися представникам інших етнічних груп, перш за все, румунам, а також німцям, полякам і євреям. Але жодна з цих національно-етнічних груп на території Буковини не виявляла домінантного впливу. Зважаючи на це, у порівнянні з Галичиною, на буковинських землях були кращі можливості для втілення демократичних ініціатив австрійської конституції. Тоді як в Галичині мало місце протистояння між двома основними етнічними групами (українцями та поляками), в Буковині на політичній арені були представлені різні етнічні групи (не лише українці та румуни як представники головних етнічних груп, але й німці, євреї та поляки). Така ситуація створювала можливості для реалізації політики компромісів, домовлятися і таким шляхом отримувати різні поступки від крайових властей [84, с. 36]

Тобто, характерною особливістю Буковини можна назвати також порівняно ліберальніший політичний режим, ніж мав місце в Галичині. На буковинських землях не було намісництва, сам адміністративний апарат мав нескладну структуру і був відкритішим по відношенню до представників різних етнічних груп. Такий чинник мав позитивний вплив на розвиток різних громадських та національних організацій, тоді як у Галичині

адміністративно-політичні структури чинили значні перешкоди на шляху створення таких організацій [25, с.141].

Порівнюючи становлення й розвиток УНР в Галичині та Буковині, варто звернути увагу на особливості впливу основних рушіїв розвитку національних ідей, якими традиційно була українська інтелігенція (зокрема, літературознавці), а також духовенство. Ставлячи таке завдання, слід розглянути роль цих рушіїв як у становленні, так і в подальшому розвитку УНР.

У цьому аспекті зазначимо, що біля витоків українського національного руху і в Галичині, і на Буковині стояли представники духовенства.

Дещо виходячи за часові рамки даного дослідження, варто зазначити, що ще в 70-х роках XVIII ст. єпископ Л. Шептицький виголошував ідею щодо відокремленості русинів (українців Галичини) від польського народу і необхідності їхнього самовизначення. На початку XIX ст. священники Галичини, дотримуючись греко-католицької віри, виявляли власну приналежність до руської (української) народності.

У період «Весни народів» знову ж таки духовенство краю стимулювало становлення українського національного руху в Галичині. Ще 16 червня 1848 року «Головна Руська Рада» під керівництвом єпископа Г. Яхимовича оголосила про створення «Галицько-руської Матиці» – закладу, метою якого стала публікація та поширення для масового читача дешевих книг про релігію, культуру, ремесла, виховання, а також сприяння поширенню української мови у навчальних закладах [86, с.152].

Тривалий час зусилля священників так чи інакше сприяло національному самовизначенню українців Галичини. Значні зусилля вони прикладали для розвитку освіти і поширенню в ній саме української мови. В рамках такої діяльності відкривалися численні парафіяльні школи. Але викладачів української мови на той момент не вистачало, тому за ініціативи

церковних діячів було створено дяко-учительський інститут. Це забезпечило висококваліфіковану підготовку україномовних вчителів.

Вирішивши проблеми місць для навчання дітей, в т.ч. сільського населення (шляхом формування парафіяльних шкіл), та проблему нестачі кваліфікованих вчителів української мови (за рахунок діяльності створеного інституту), духівництво регіону звернуло увагу на ще одну проблему, яка не давала можливості ефективного навчання українською мовою – проблему нестачі підручників та додаткової літератури.

На той момент в Галичині все ще спостерігалася різка нестача навіть літератури українською мовою, не кажучи вже про підручники: букварі, граматики тощо. Тому для вирішення цієї проблеми священники регіону розпочали видавничу діяльність. Вони самостійно складали букварі та читанки, граматики й допоміжні матеріали для вчителів. Для шкіл, а також для широкого кола парафіян друкувалися також релігійні тексти українською мовою, що наближало церкву до народу.

Тобто, роль греко-католицької церкви у просвітництві галицьких українців була дуже значною. Серед представників духовенства, які внесли найбільший вклад у цей процес, можна назвати владика Івана Снігурського, отця Івана Могильницького, отця Маркіяна Шашкевича та багатьох інших.

Греко-католицькі священники не лише створювали нові підручники та перекладали релігійну й іншу літературу, вони також сприяли відродженню українських звичаїв, традицій, історії та культури в цілому. З цією метою представники галицького духовенства самостійно писали короткі нариси та оповіді з історії України, готували матеріали з історії української літератури, переклади стародавніх українських історичних джерел (наприклад, «Слова о полку Ігоревім»), а також видавали більш сучасні оповідання, поезії, п'єси, драми.

Водночас духовенство розуміло, що більшість населення Галичини – прості українці, частіше селяни, – не мають змогу придбати собі книжки українською мовою, оскільки книги на той час були досить вартісним

товаром. Тому, поставивши за ціль забезпечити доступ до освіти і ознайомлення зі здобутками української літератури для всіх бажаючих, греко-католицькі священники на території Галичини почали організовувати читальні. Представники духовенства забезпечували читальні деякими книгами, журналами, іншими літературними текстами. Це дало змогу навіть бідним українцям, селянам отримати доступ до джерел, написаних українською мовою.

Водночас, представники духовенства тривалий час проводили політику захисту української мови на державному рівні, вимагаючи нових поступок в законодавстві, не погоджуючись на намагання польської влади поширити в українській писемній мові латинський алфавіт. Так було збережено традиційну українську абетку, яка є однією з ознак не лише нашої мови, але й української нації в цілому.

Діяльність греко-католицького духовенства в Галичині поширювалася на всі види мистецтва. Зокрема, помітним був їхній позитивний внесок у розвиток українського театру, музики. Наприклад, отець Іван Озаркевич, намагаючись розвивати українське театральне мистецтво, сприяв постановці у Коломиї першої вистави. Також за його ініціативи було засновано театральний гурток. Це сприяло вихованню українських акторів, а також розвитку театального мистецтва, залученню населення до цього виду мистецтва, створення дозвілля українською мовою в цілому.

З метою розвитку музичного мистецтва Галичини представники греко-католицької церкви відкривали музичні школи. Як наслідок таких заходів можна назвати підготовку цілої плеяди галицьких музикантів та композиторів. Серед них можна назвати найбільш відомих: І. Лаврівського, Т. Рутковського, М. Вербицького. Останній прославився тим, що написав музику до сучасного державного гімну України. Поезія «Ще не вмерла Україна» ще в ті часи була покладена на музику Вербицького.

З метою збереження української культури та звичаїв деякі греко-католицькі священники збирали по селах Галичини спогади старожилів про

звичаї, ремесла, записували народні пісні, а пізніше видавали їх спеціальними збірками [85].

Тобто, саме духовенство створило передумови для становлення українського національного руху в Галичині. За його ініціативи українська мова проникала в релігію, освіту та літературу.

На Буковині перші ідеї національного руху також були реалізовані за ініціативи релігійних діячів. Як зазначає В. Верига, українські національні ідеї почали втілюватися на території Буковини досить пізно і з ініціативи єпископа Гакмана. Саме його зусиллями в січні 1869 року було створено перше українське товариство «Руська Бесіда». Очолював це товариство також представник духовенства – священник Василь Продан [15, с.220].

Незважаючи на таку ініціативність духівництва щодо створення українського товариства, реального внеску у формування українського національного руху на Буковині представники церкви не здійснили. Це пов'язано з тим, що єпископ Гакман виховувався та навчався в румунському оточенні. Тому його зусилля були спрямовані переважно на підтримку румунів, особливо в сфері освіти. Зокрема, він заснував і утримував на церковні кошти румунську гімназію та реальну школу в Чернівцях. Також за його ініціативи у Богословському інституті було замінене вивчення латинської мови на румунську. Але в сфері релігії Гакман виступив проти румунського духівництва і не погодився на приєднання Буковинської єпархії до румунської митрополії в м. Семигород. У результаті австрійський уряд у 1873 році проголосив утворення окремої митрополії на базі Буковинської єпархії, доєднавши до неї ще церкву в Далмації. Зважаючи на це, І. Власовський відзначає великий вклад Гакмана у національно-церковну боротьбу українців проти румунської митрополії [17].

Звісно, заслугою духівництва в розбудові національного відродження Буковини можна вважати створення товариства «Руська Бесіда». Але, як зазначає В. Верига, одразу після його заснування (1870-1871 роки) у товаристві втілювали свої ідеї москвофіли, що дещо обмежувало саме

український національний розвиток. Під керівництвом москвофілів товариство видавало журнал «Буковинская Зоря», який друкувався не українською, а штучною церковнослов'янською мовою [15, с.220].

Так само і політичне товариство «Руська Рада», яке було створене у 1870 році за ініціативи священника Василя Продана, перебувало під впливом ідей москвофілів.

Тому можна погодитися з О. Добржанським у тому, що, на відміну від Галичини, на буковинських землях роль духівництва у подальшому розвитку українського національного руху була значно меншою. Як зазначає дослідник, причинами цього було засилля румунського елемента в керівних органах православної церкви, а також низька національна свідомість більшої частини священників Буковини [84, с. 37].

А в подальшому розвитку українського національного руху роль церкви була ще меншою, не лише в Буковині, але і в Галичині. Більше того, дослідники зазначають, що це не греко-католики формували українську ідентичність на галицьких землях, а навпаки, вже пробуджені українські національні ідеї та прихильність до них населення вимагали змін у греко-католицькому духовенстві, його активної участі в суспільно-політичних змінах краю з акцентом на українізацію різних сфер життя народу.

О. Турій зазначає, що провідне значення духівництва (греко-католиків) у національно-політичному житті галицького суспільства було не тільки об'єктивно обумовленим, але ще й історично обмеженим у часі. Досить швидко на перше місце серед рушіїв національного руху вийшла літературна інтелігенція. Але такі можливості створила саме церква, адже вона на перших кроках формування української самобутності турбувалася про виховання світської інтелігенції, поширювала освіту та культуру, засновувала читальні, пропагувала тверезість, підтримувала створення господарських та фінансових об'єднань. У результаті в галицькому суспільстві сформувалися нові політичні ідеї та виникли нові національно-політичні структури, які очолювала вже місцева інтелігенція [87].

Роль інтелігенції, зокрема літературної, лише наростала. Про її значну роль у формуванні національних ідей неодноразово зазначали у своїх творах і літературознавці, й історики, і політики. Наприклад. І. Франко, описуючи вклад літераторів у розвиток українського національного руху в Галичині, серед провідних представників національно орієнтованої інтелігенції називав такі імена як Володимир Навроцький, Юліан Романчук, Іван Белей, Василь Левицький (Лукич), Михайло Павлик, Остап Терлецький, Євген Желехівський, Василь Щурат, Осип Маковей, Михайло Яцків, Василь Стефаник, Марко Черемшина, Григорій Цеглинський, Андрій Чайковський, Тимофій Бордуляк, Богдан Лепкий, Лесь Мартович, В'ячеслав Будзиновський, Антон Крушельницький. На думку І. Франка саме ці представники галицької інтелігенції не лише збагатили літературу своєю творчістю, але й проявили політичну наступальність та наполегливість у справі становлення українського національного руху [8, с.522].

На території Галичини в останній чверті XIX ст. основними трибунами літературної інтелігенції та основними інструментами поширення національних ідей у широкі маси стали кілька найбільш масових за друком і поширенням газет («Батьківщина» та «Діло»), а також велика кількість журналів. Серед останніх можна назвати такі як «Світ», «Зоря», «Народ», «Життя і слово», «Літературно-науковий вісник» [12, с.19].

За свідченням І. Франка періодичні видання тогочасної Галичини виходили досить широким друком: наклад популярних газет досягав 5 тис. одиниць, а наклад «Літературно-наукового вісника» складав взагалі в межах від 8 до 10 тисяч примірників [8, с. 522].

В епіцентрі українського національного руху в Галичині наприкінці XIX ст. перебував і сам Іван Франко. Він проявляв високу активність не лише в літературному процесі, але й у політиці. Ще з 1882 року І. Франко значно зблизився з рухом народовців. Після смерті М. Драгоманова (1895 рік) він почав відкрито критикувати соціалістичні ідеї. З-під пера Франка вийшли політичні статті, зокрема це публікації «До історії соціалізму», а також

«Соціалізм і соціал-демократизм». Пропагуючи помірковану версію соціалізму, І. Франко почав видавати кілька журналів, зокрема журнал «Народ» (виходив у 1890-1895 роках під редакцією М. Павлика), а також журнал «Життя і слово» (виходив у 1894-1897 роках). Проблематика цих журналів все більше пропагувала ідеї національно-демократичного руху.

Вплив літературної інтелігенції на розвиток українського національного руху в Галичині проявлявся не лише через тексти українською мовою, але й через активну участь у політичних заходах. Значним був внесок літературної інтелігенції у встановлення та підтримку контактів з культурними, а відтак і політичними, діячами з Наддніпрянщини та Польщі. Результатом такої взаємодії стала спроба порозуміння української та польської сторін, що в 1890 році отримала назву «Нова ера». Але вже до 1895 року ця ідея вичерпала себе і показала неготовність поляків поступатися своїми інтересами заради політичної та суспільної стабільності в Галичині. Тому українські митці слова активізували свою діяльність у сфері формування та збереження національних цінностей.

Уже на початку 1890-х років на шпальтах газети «Буковина» розпочалася розгорнута ідейно-культурна та політико-філософська дискусія, сторонами якої виступали: з одного боку – Михайло Драгоманов, представник соціалістичних поглядів, головний ідеолог соціалістів; з іншого боку – Борис Грінченко (Вартовий, Чайченко), що виступав досить молодим, але ініціативним представником національного табору. Дискусія між вказаними митцями слова розгорілася у форматі листів, що публікувалися для широкого загалу галичан. Газета «Буковина» друкувала «Листи на Наддніпрянську Україну» авторства М. Драгоманова а також «Листи із Наддніпрянської України», які писав у відповідь Б. Грінченко. Дискусія розгорілася з питання пріоритетності окремих принципів історичного розвитку для подальшого існування суспільства (зокрема, й галицького, і українського в цілому): порівнювалася роль загальногромадянських принципів та національних принципів. За результатами дискусії фактичним

переможцем вийшов Б. Грінченко, а його ідеали стали прикладом для значного числа молодих галичан.

Вже за декілька років (1896-1897 роки) подібна дискусія розгорілася на шпальтах журналу «Життя і слово». Сторонами протистояння стали Іван Франко та Леся Українка. Вони знову сперечалися над тим, які цінності важливіші: соціалістичні чи національні. Полеміка засвідчила, що І. Франко більшою мірою виступає на підтримку пріоритету національних принципів.

Ці приклади підтверджують високу за політизованість літературної інтелігенції Галичини наприкінці XIX ст., а відтак її активне втручання в політичні процеси краю.

В цілому наприкінці XIX ст. в Галичині спостерігається зміна провідників національних ідей: з когорти духівництва, яке ще в 1860-х роках домінувало у сфері національно-просвітницької роботи, формується літературна інтелігенція, що стає на чолі національного руху [12, с.32].

Аналогічні тенденції спостерігаються і в Буковині – рушієм національного руху стає інтелігенція, перш за все, літературна. У цьому аспекті зазначимо, що вже в 1860 році в краї почали поширюватися літературні твори (поезія та проза), написані народною українською мовою. Спочатку цьому активно сприяла творчість письменників та поетів Наддніпрянщини (перш за все, це Григорій Квітка-Основ'яненко, Марко Вовчок, а також Тарас Шевченко). За прикладом їхньої творчості на Буковині почали формуватися власні митці слова, які почали писати українською мовою.

Одним із перших таких майстрів українського слова на Буковині став Осип Юрій Федькович-Гординський. Його вірші були написані народною мовою. Велика їх частина була присвячена висвітленню проблем військових, оскільки поет служив у війську за часів походів Австрії на Італію. Перша збірка творчості поета побачила світ ще у 1862 році. Вона так і називалася «Поезії Іосифа Федьковича». Популярність Федьковича серед народу була спричинена не лише його талантом як поета, але й тематикою його поезій, що

була тісно пов'язана з народом і розкривала важкі проблеми його щоденного буття.

Крім Федьковича, до літературної інтелігенції Буковини того часу належав і Сидір Воробкевич (часто творив під псевдонімом Данило Млака). В його творчості присутні теми про історичне минуле та щоденний побут українського народу. Крім прози Федькович писав також драматичні твори, а також виступав композитором.

Наприкінці ХІХ ст. на літературній сцені Буковини з'являється представниця жіночої статі – Ольга Кобилянська. Її творчість досить різноманітна: від літературного зображення пейзажів до опису національних проблем. Її найбільш популярними творами були (і залишаються досі) «Людина» (1891 рік), «Царівна» (1895 рік) та більш пізні твори («Природа», «Некультурна», «Битва», «Банк Рустикальний», «Земля», «На Полях» та ін. [15, с.222].

Провідну роль у популяризації української літератури на буковинських землях відіграв Степан Смаль-Стоцький. Видавничу діяльність він розпочав ще у Другій Львівській німецькій гімназії наприкінці 1870-х років. Найперше тоді він видав збірку І. Онишкевича «Руска Бібліотека». Але видавничою діяльністю робота С. Смаль-Стоцького не закінчилася. Він виявляв високу суспільно-політичну активність. Протягом 1879-1882 років він очолював студентське товариство «Союз», також у різні періоди був членом різних студентських та громадських організацій, таких як «Міщанська Читальня», «Літературно-історичний гурток», «Руська Бесіда», «Руська Школа», «Руске Драматично-літературне Товариство», «Народний Дому», «Буковинський Боян», «Руська Каса». У 1892 році Смаль-Стоцький став депутатом у Буковинському крайовому сеймі. І переобирався на цю посаду кілька разів. Усе це свідчить про його активність не лише як художника слова, але й як громадянина [54]. Саме за його ініціативи та підтримки в 1896 році на Буковині було відкрито перший навчальний заклад

з українсько-німецькими паралельними класами, який розпочав свою діяльність при німецькій гімназії в м. Чернівці [23, с.24].

Отже, головною рушійною силою українського національного руху в тогочасному суспільстві (як в Галичині, так і на буковинських землях) виступала інтелігенція, що складалася переважно з літературознавців, митців слова.

Важливим критерієм, що відрізняє тенденції розвитку українського національного руху в Галичині та Буковині, є співвідношення основних політичних сил в регіоні (москвофілів та народовців).

Тоді як на території Галичини обидві ці течії тривалий час існували паралельно, в Буковині москвофіли досить швидко втратили свій авторитет і поступилися місцем народовцям. Буковинські народовці не шукали компромісів з москвофілами і всіляко протистояли втіленню їхній ідей, роз'яснюючи народу всю їхню хибність. Тому вже перед Першою світовою війною на Буковині залишилася невелика група москвофілів, які не користувалися підтримкою українського населення [16, с.132].

На противагу такій розстановці політичних сил в Буковині, на галицьких землях тривалий час відбувалося протистояння між москвофілами і народовцями. Ця боротьба між двома гілками національного руху розпочалася ще в 1860-х роках, періодично загострюючись або стихаючи аж до кінця XIX ст. При цьому члени кожної з гілок також мали різні політичні погляди, що в результаті привело до розколу і москвофілів, і народовців з формуванням багатьох партій на галицьких землях.

На початку становлення українського національного руху перевага була на боці москвофілів. Саме вони стали першими просвітниками та виступили за відокремлення русинів Галичини від поляків. На кінець 60-х та на початок 70-х років саме москвофіли контролювали діяльність україномовних освітніх закладів Галичини, видавали газети і журнали.

Але москвофіли вважали, що галицькі українці не можуть протистояти правлячим австрійцям та полякам і тому потребують підтримки з боку

російського самодержавства. Російський уряд надав фінансову підтримку москвофілам. Коли в 1882 році в одному з сіл Галичини населення виявило перейти з греко-католицької віри у православну, австрійський уряд виступив проти москвофілів, переслідуючи їх за підривну проросійську політику.

Цим скористалися народовці, ідеї яких базувалися на політиці «Руської трійці», діяльності Кирило-Мефодіївського братства та зразках наддніпрянської літератури (перш за все, на творах Т. Шевченка та П. Куліша). Переїнявши управління «Просвітою», народовці активізували власну діяльність у культурно-освітньому напрямку: вони засновували бібліотеки, читальні, видавали українські твори та підручники. Саме в рамках «Просвіти» розпочалася активна і організована діяльність народовців.

У 1873 році народовці заснували у Львові Літературне товариство, що носило ім'я Тараса Шевченка. З часом – у 1892 році – його було перейменовано в Наукове товариство імені Тараса Шевченка. Це товариство стало проявом бажання і фактично початком активної взаємодії галицьких народовців та наддніпрянських українофілів.

У 1885 році народовцями було створено Народну раду, яка ставила за мету поділ провінції на дві окремі частини за національною ознакою (польську та українську). Але вже в 1890 році народовці почали співпрацю з імперським урядом. В обмін на поступки уряду щодо впровадження української мови в адміністраціях, судах, закладах освіти, а також на виділення кількох місць у парламенті, народовці під керівництвом Юліана Романчука погодилися на співпрацю з поляками.

Але не всі народовці погодилися з таким рішенням. Ще в 1870-х роках деякі народовці перейнялися ідеями М. Драгоманова, теоріями соціалізму. У результаті в Галичині сформувався радикальний рух, який очолювали І. Франко та М. Павлик. Їхня реакція на політику «Нової ери» була досить гостра і вилилася у створення Русько-української радикальної партії (РУРП), яка пропагувала ідеї соціалізму, але на основі демократичного та

кооперативного устрою, соборності українських територій і зменшення впливу греко-католиків.

Після смерті М. Драгоманова (1895 рік) серед поглядів членів партії намітилися розбіжності і в 1899 році на основі РУРП було створено Українську національно-демократичну партію (УНДП) та Українську соціал-демократичну партію (УСДП).

Членами УНДП були Ю. Романчук, К. Левицький, а також (пізніше) І. Франко та М. Павлик. Вони виступали за демократичні реформи в Австро-Угорщині легальним шляхом і формування на території Галичини єдиної української національної провінції, у якій би був власний сейм та адміністрація. УНДП опиралася на селянство і пропагувала захист інтересів селян. Це сприяло тому, що УНДП стала найпопулярнішою серед усіх тогочасних українських партій.

Одним з лідерів УСДП був Юліан Бачинський. Ця партія виражала переважно інтереси українського пролетаріату (зокрема, робітників і безземельних селян) і виступала за соціалістичні перетворення шляхом впровадження реформ. У 1895 році Ю. Бачинський (у брошурі «Україна irredenta» (в перекладі це означає «Україна в ярмі») вперше озвучив ідею про необхідність повної незалежності України («від Сяну по Кавказ»).

Не залишилися поза політичними рухами й москвофіли, які у другій половині XIX ст. пропагували та поширювали на Галичині російські ідеї й цінності. Наприкінці XIX ст. серед москвофілів сформувалися дві окремі гілки: русофільська (консервативна) та москвофільська (радикальна). До першої з них ввійшло переважно старше покоління, які підтримували греко-католицизм, визнавали етнічну спільність з росіянами, і водночас проявляли лояльність до айстро-угорської влади. Друга гілка (москвофіли) тяжіли до православної віри, відносили себе до росіян і протистояли українському політичному рухові. За активної підтримки Російської імперії ця гілка витіснила консервативну і стала на чолі усіх москвофілів у Галичині.

І москвофілам, і народовцям протиставлялися ідеї представників суспільно-християнської течії (рупором її виступав часопис «Руслан»). Ця течія вийшла з народовців на протест консолідації з москвофілами частини народовців під керівництвом Ю. Романчука і Є. Олесницького. Християнські суспільники виступали проти компромісів з москвофілами, спиралися на ГКЦ, але підкреслювали східнохристиянську літургійну приналежність. А православну російську церкву вони розглядали як інструмент русифікаторської політики та складову самодержавної ідеології.

Християнські суспільники виступали проти намагань польсько-москвофільського зближення. Між ними та москвофілами також постійно велася дискусія щодо правопису та фонетичних особливостей української мови [11].

Отже, на території Галичини постійно утримувалися напружені відносини між представниками різних ідеологічних платформ, у протистоянні часто знаходилися народовці та москвофіли, але й ці політичні рухи розпадалися на окремі течії, позиція яких щодо окремих питань суттєво різнилася.

А ось на території Буковини ще в середині 1880-х років народовці взяли верх над москвофілами, ставши фактично єдиною вагомою політичною силою на шляху розвитку українського національного руху. Це сприяло швидким темпам цього розвитку. За досить короткий час народовці Буковини створили цілу мережу культурно-освітніх товариств і закладів по містах і селах краю. Це були і читальні, що відкривалися під проводом товариства «Руська бесіда», і спортивно-протипожежні молодіжні організації «Січ», і «селянські каси», що спрямовували свою діяльність на економічну підтримку селян.

Слід зазначити, що на території Буковини в другій половині XIX – на початку XX століття діяли національні рухи не лише українців, але й румунів, німців, євреїв та поляків. Але при цьому жоден із таких рухів не прагнув зайняти домінуюче становище. Звісно, конкурентна боротьба за

залучення жителів до лав різних рухів велася, але вона здійснювалася мирним шляхом. Більше того, досить часто представники різних етнічних груп йшли на компроміси для забезпечення інтересів краю.

Тобто, важливою специфікою Буковини було те, що політичні сили й національні рухи дотримувалися толерантних методів управління і конкурентного протистояння [34, с.329].

Таким чином, проведене дослідження дозволило виділити спільні та відмінні ознаки українського національного руху в Галичині та на Буковині. При цьому встановлено, що хоч на Буковині процес національного пробудження розпочався дещо пізніше, але розгортався досить активно. Його перевагами стало те, що на буковинських землях не було агресивної конкуренції між різними національними рухами (українським, румунським, польським, німецьким, єврейським): усі питання вирішувалися компромісом з метою вирішення проблем на користь краю. Натомість у Галичині постійними були конфлікти між українцями та поляками, русини (особливо сільське населення) зазнавали значних утисків від польської шляхти, українські національні ідеї часто придушувалися владними структурами.

Також позитивною ознакою національного руху в Буковині було те, що в ній досить швидко згасла активна діяльність москвофілів, тому масово поширилися ідеї народовців, які поширювали саме українську (а не російську) мову, культуру, історію. Це позитивно впливало на розвиток національної свідомості населення Буковини. Фактично народовці залишалися єдиною вагомою політичною силою Буковини на кінець XIX ст.

У Галичині ж тривалий час велася боротьба між москвофілами і народовцями, і навіть в межах цих течій постійно виникали розбіжності поглядів, у результаті чого вже наприкінці XIX ст. в Галичині сформувалася багатопартійність.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження показало, що II пол. XIX ст. на території Галичини ознаменувалася становленням та активізацією українського народного руху. Цьому сприяли як загальноєвропейські тенденції національного самовизначення, що сформувалися на фоні «Весни народів», так і досвід народних ініціатив Наддніпрянщини. Основною рушійною силою УНР в Галичині стала інтелігенція, зокрема літератори та інші культурно-мистецькі діячі.

У 1860-х роках виділялося дві течії національно-політичних рухів на території Галичини: москвофіли та народовці. При цьому основну роль у національному самовизначенні українців відігравали саме народовці, тоді як москвофіли тяжіли до Росії, намагаючись сформувати ідею необхідності розвитку України у складі Росії. Народовці стояли в основі створення Товариства «Просвіта», яке на довгі роки стало головною інституцією українського народного руху на території Галичини. Діяльність «Просвіти», розпочавшись переважно в освітньо-культурній сфері, поступово поширилася й на політичний та економічний сектори суспільного життя. Наприкінці XIX ст. в регіоні розпочався процес формування політичних партій. Основну роль у розвитку українського народного руху на цьому етапі відігравала УРП, але в 1899 році відбувся її розкол на УРП, УНДП та УСДП. Незважаючи на багатопартійність, основні політичні сили Галичини були єдині в питанні національного самовизначення українського народу і просували ідею політичної самостійності України.

Національний рух українців Буковини також мав власну специфіку. Він розпочався на рубежі 1850-х та 1860-х років. Біля витоків національного руху краю стояли Ю. Федькович та С. Воробкевич, духовним наставником цього процесу став єпископ Є. Гакман. Специфіка формування та розвитку українського національного руху на території Буковини значною мірою була обумовлена особливостями етнічного складу території, в якому українці не

займали провідне становище, але й не зазнавали жорстких утисків через багатоетнічний склад жителів краю. Водночас, українці були переважно неписьменними селянами, що обумовило тривалість процесу їхнього залучення до національного руху. Пробудження національної свідомості українців Буковини відбувалося під впливом аналогічних процесів у Наддніпрянщині та в Галичині. Наявний досвід сусідніх територій забезпечив досить високі темпи розвитку національного руху на Буковині.

Основною громадською організацією, яка зіграла значну роль у становленні національної свідомості українців краю, стало товариство «Руська Бесіда», створене світською інтелігенцією Буковини. За декілька десятиліть в регіоні було розгорнено широку мережу культурно-освітніх, молодіжно-спортивних та політичних закладів, створено умови для переведення закладів освіти на викладання рідною мовою, налагоджено видання української літератури, періодики, підручників, збільшено представництво українців в органах влади на різних рівнях.

На буковинських землях досить швидко відійшли від згубних ідей москвофільства і акцентували увагу на концепціях побудови української нації, що пропагувалися народовцями. У результаті об'єднання більшості політичних сил в регіоні вдалося побудувати спільне розуміння необхідності спільної боротьби за національні права та побудови єдиної держави – України.

Проведене порівняльне дослідження дозволило виділити спільні та відмінні ознаки українського національного руху в Галичині та на Буковині. При цьому встановлено, що хоч на Буковині процес національного пробудження розпочався дещо пізніше, але розгортався досить активно. Його перевагами стало те, що на буковинських землях не було агресивної конкуренції між різними національними рухами (українським, румунським, польським, німецьким, єврейським): усі питання вирішувалися компромісом з метою вирішення проблем на користь краю. Натомість у Галичині постійними були конфлікти між українцями та поляками, русини (особливо

сільське населення) зазнавали значних утисків від польської шляхти, українські національні ідеї часто придушувалися владними структурами.

Також позитивною ознакою національного руху в Буковині було те, що в ній досить швидко згасла активна діяльність москвофілів, тому масово поширилися ідеї народовців, які поширювали саме українську (а не російську) мову, культуру, історію. Це позитивно впливало на розвиток національної свідомості населення Буковини. Фактично народовці залишалися єдиною вагомою політичною силою Буковини на кінець XIX ст.

У Галичині ж тривалий час велася боротьба між москвофілами і народовцями, і навіть в межах цих течій постійно виникали розбіжності поглядів, у результаті чого вже наприкінці XIX ст. в Галичині сформувалася багатопартійність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані джерела

1. Архієрейське благословення Митрополита Андрея Шептицького Товариству “Просвіта” з нагоди 70-річчя. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2010. Вип. 19. С. 663.
2. Відозва до народу Головного віділу “Просвіти” та Президії Ділового ювілейного комітету у зв’язку з 70-річчям Товариства. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. 2010. Вип. 19. С. 664-665.
3. Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ-Львів, 1913. (К., 1990). 524 с.
4. Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877) : *Літературно-публіцистичні праці*. Київ: Наукова Думка, 1970. Т. 2. С. 244-288.
5. За сто літ : матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття: у 6 кн. / ред. М. С. Грушевський; Історична секція Всеукраїнської академії наук. Київ : Державне видавництво України, 1927-1930. Кн. 4. 1929. 320 с.
6. Охримович В. З поля національної статистики Галичини / В. Охримович. Студії з поля суспільних наук і статистики. Львів : Статистична Комісія Наукового Товариства ім. Шевченка. 1910. Т. I. С. 65-160.
7. Франко І. *Ukraina irredenta. Вивід прав України*. Львів: Слово, 1991. С.59-70.
8. Франко І. З остатніх десятиліть XIX віку. Idem. Зібрання творів: У 50-ти томах. Том 31. К.: Наукова думка, 1981. С.471-530.
9. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910.

10. Франко І. Наші народні школи і їх потреби. Зібрання творів у 50 томах. Т. 46, кн. 2. Київ: Наукова думка, 1986. С. 108-115.

Монографії і статті

11. Кліш А. Б., Древницький Ю. Р., Прийдун С. В. Протидія російській пропаганді в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. (за матеріалами часопису «Руслан») // Фундаментальні ментально-ціннісні відмінності українців і росіян як підґрунтя їх цивілізаційного протистояння : колективна монографія. Одеса : Олді+, 2023. С. 7-17.
12. Баган О. Становлення Галичини в кінці XIX ст. як знакового регіону в етно-культурному і цивілізаційно-геополітичному аспектах. *Галичина: література і культурно-історичні основи*. 2023. № 2. С. 15-52.
13. Ботушанський В. З історії виникнення та діяльності українських сільських читалень Буковини (80-ті рр. XIX – поч. XX ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. № 19. С. 511-515.
14. Буковина в контексті європейських міжнародних відносин (з давніх часів до середини XX ст.): колективна монографія / В. М. Ботушанський, С. М. Гакман, Ю. І. Макар ; ред. В. М. Ботушанський . Чернівці : Рута, 2005. 744 с.
15. Верига В. Нариси з історії України (кінець XVIII - початок XX ст.). Львів: Світ, 1996. 447 с.
16. Віднянський С. В. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини XIX - початку XX ст. *Український історичний журнал*. 2000. №1. С. 130-133.
17. Власовський І. Православна Церква в житті українського народу на Буковині й на Закарпатті. Нарис історії Української Православної Церкви / Іван Власовський ; Укр. Православ. Церква Київ. Патріархату. Київ: [б.в.], 1998. URL: <http://hram.in.ua/biblioteka/istoriia/65-book65/385-title57>

18. Внесок буковинців у створення Української соборної держави. Висвітлення соборницьких змагань краян в оновлених програмах з історії України: наук.-метод. матеріали : за підсумками роботи круглого столу від 17 січ. 2018 р. / [Т. І. Бережна та ін. ; уклад. І. Г. Дутчак] ; Держ. наук. установа «Ін-т модернізації змісту освіти», Чернів. філія. Чернівці : Букрек, 2018. 166 с.
19. Вороняк І. Образотворче мистецтво в «Просвіті» як засіб формування національної свідомості. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 207-211.
20. Гелей С., Пастушенко Р. «Просвіта» і кооперативний рух у Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 145-149.
21. Гнатчук О. С. Українські жіночі організації на Буковині (80-ті рр. ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.): монографія. Чернівці : Рута, 2004. 292 с.
22. Гнатюк М. Михайло Возняк - дослідник історії «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 615-619.
23. Гуйванюк М. Вплив літературної інтелігенції на розвиток українського шкільництва у Галичині й Буковині (кінець ХІХ–початок ХХ ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія*. 2018. Випуск 2. С. 21-29.
24. Гуйванюк М. Марко Черемшина в українському національному русі кінця ХІХ–початку ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2013. Випуск 676-677. С. 63-67.

25. Гуйванюк М. Січковий рух на Буковині (1902–1914 рр.): між галицькою моделлю та буковинською регіональною специфікою. *Краєзнавство*. 2025. №2. С.139-146.
26. Гуйванюк М. Січковий рух та формування національної свідомості селянства Галичини й Буковини. *Питання історії України: Збірник наукових статей*. Чернівці: Золоті литаври. 2000. Том 4. С. 81-85.
27. Гуйванюк М. Січковий рух у Галичині й на Буковині початку ХХ ст. у загальнослов'янському контексті. *Проблеми слов'янознавства*. 2005. Вип. 1. С. 263-268.
28. Гуйванюк М. Участь Василя Стефаніка у виборчому процесі в Галичині наприкінці ХІХ-на початку ХХ ст. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. 2014. Випуск 702-703. С. 31-35.
29. Гуйванюк М. Ярослав Весоловський в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті галицьких і буковинських українців (кінець ХІХ–початок ХХ ст.). *Питання історії України*. 2013. Випуск 16. С. 123-127.
30. Гуйванюк М.Р. «На шляху поступу ми лиш каменярі...». Українська літературна інтелігенція в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті Галичини й Буковини (кінець ХІХ - початок ХХ ст.). Чернівці : Друк Арт, 2021. 407 с.
31. Гуйванюк М.Р. Січковий рух у Галичині й Буковині (1900 - 1914 рр.): монографія. Н.-д. центр буковинознав. при Чернів. нац. ун-ті ім. Ю. Федьковича. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 253 с.
32. Джаман В., Джаман Я., Костащук І. Ретроспективно-хронологічний аналіз формування етнічної структури населення Чернівецької області з другої половини ХVІІІ століття до початку ХХ століття. *Вісник Центру буковинознавства*. Збірник наукових праць науково-дослідного Центру Буковинознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2018. Т. 2. С.85-93.

- 33.Добржанський О. Культурно-освітні товариства і українське національне відродження на Буковині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2010. №19. С. 507-510.
- 34.Добржанський О. Український національний рух на Буковині другої половини XIX – початку XX століття у взаєминах з національними рухами інших народів краю: конкуренція та співпраця. *UKRAIŃCY I ICH SASIEDZI NA PRZESTRZENI WIEKÓW*. С.329-342.
- 35.Добржанський О.В. Нації та народності Буковини у фондах Державного архіву Чернівецької області (1775-1940) : довідник / О. Добржанський, Н. Масіян, М. Никирса; Держ. архів Чернів. обл. Чернівці: Золоті литаври, 2003. 171 с.
- 36.Дутчак І.Г. Український молодіжний рух на Буковині (60-ті рр. XIX – початок XX ст.): дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича, Чернівці, 2003. 285 с.
- 37.Економічна історія України : Історико-економічне дослідження : в 2 т. / [ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Боряк, В. М. Геєць та ін. ; відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України. К. : Ніка-Центр, 2011. Т. 1. 696 с.
- 38.Єгрешій О. Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. 168 с.
- 39.Жерноклеєв О.С. Національні секції австрійської соціал-демократії в Галичині й на Буковині (1890-1918 рр.): [монографія]; Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ: Вид.-дизайн. від. Центру інформ. технологій, 2006. 535 с.
- 40.Жерноклеєв О.С. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці XIX-на початку XX ст.(1899-1918 рр.): автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.02. Жерноклеєв Олег Станіславович; ЧДУ ім. Ю.Федьковича. Чернівці, 1995. 22 с.

- 41.Заброварний С. Зламні моменти у розвитку українського національного руху в Галичині (1868–1918). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 21-27.
- 42.Кавацюк Д. І. Перший парламентський досвід русинів-українців Галичини в австрійському парламенті (1848 – 1849 рр.). *Галичина*. 2019. Ч. 32. С. 33-40.
- 43.Ковба Ж. Історія «Просвіти»: проблеми наукового вивчення й популяризації. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 605-610.
- 44.Кожолянко Г. Етнографія Буковини: монографія. Т. 1 / Г. Кожолянко. Чернівці : Золоті литаври, 1999. 384 с.
- 45.Колб Н. Греко-католицьке парафіяльне духовенство у читальняному русі в Галичині (кінець ХІХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 329-335.
- 46.Королько А. Діяльність українського товариства «Сокіл» на Покутті й Галицькій Гуцульщині: порівняльний аспект (кінець ХІХ– перша третина ХХ ст.). *Карпати: людина, етнос, цивілізація*. 2012. Вип. 4. С. 73-90.
- 47.Королько А. «Коломийське товариство народних спілок»: ідеологічні засади і практична діяльність її осередків на Покутті (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Питання історії України*. 2014. Т. 17. С. 68-82.
- 48.Королько А. Культурно-просвітницька і громадсько-політична діяльність о. Івана Озаркевича (1826–1903) в контексті українського національного відродження. *Питання історії України*. 2013. Т. 16. С. 37-44.
- 49.Королько А. Театральне й музичне мистецтво жителів Покуття в контексті українського національного відродження (1880-ті - 1919 рр.) *Галичина*. 2013. Ч. 22-23. С. 338-354.

50. Кугутяк М. В. Галичина: сторінки історії : нарис сусп.-політ. руху (XIX ст. - 1939 р.). Івано-Франківськ: [б.в.], 1993. 199 с.
51. Люзняк М. Науково-популярні видання «Просвіти» як чинник формування національної свідомості та політичної думки українського народу. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 212-216.
52. Монолатій І. Австрійська Буковина: особливості національних, професійних і мовних поділів. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. 2009. №56. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n56texts/monolatij1.htm>
53. Мушкевич О. Громадсько-політичний рух у Галичині XIX–XX ст. як передумова становлення ідеї національної державності в українському суспільстві новітньої доби. *Studia politologica UcrainoPolona*. 2011. Вип. 1. С. 257-262.
54. Пелипець М. Пресо- та книговидавнича діяльність Степана Смаль-Стоцького кінця XIX – 30-х рр. XX ст.: історіографічний аспект. *Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. Львів, 2017. Вип. 7(25). С. 448-464.
55. Погребенник Ф. «Просвіта» в контексті суспільно-політичної і культурної ситуації в Галичині та Австро-Угорщині (друга половина XIX – початок XX ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 28-33.
56. Райківський І. Я. Концептуальні засади українського національного відродження XIX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Історія* (Івано-Франківськ). 2007. Вип. XII–XIII. С. 3-14.
57. Райківський І. Я. Місце і роль галицького народовства в українському національному відродженні XIX ст. *Вісник Прикарпатського університету*. Серія: Історія. Івано-Франківськ. 2000. Вип. 3. С. 26-37.

58. Райківський І.Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини XIX століття: монографія / Ігор Райківський; Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, Ін-т історії, політології і міжнар. відносин. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2012. 930 с.
59. Рудой Т. Українські громадські організації на Буковині в кінці XIX – на поч. XX ст. *Вісник Центру буковинознавства*. Збірник наукових праць науково-дослідного Центру Буковинознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Чернівці: Технодрук, 2018. Т. 2. С. 71-75.
60. Сарбей В. Г. Національне відродження України. Київ, 1999. 336 с.
61. Седляр О., Якимович Б. Олександр Добржанський. Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. Чернівці: Золоті литаври, 1999. 574 с. *Вісник Львівського університету. Серія книгознавство*. 2006. Вип. 1. С. 266-268.
62. Сем'яник О.В. Порівняльна характеристика національно-політичного руху українців та поляків Галичини середини XIX ст. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2019. №22. С 140-143.
63. Серода О. Ідеї «органічного розвою» на сторінках часопису «Русь» (1867) . *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 64-76.
64. Скорейко Г. «Буковинська війна»: міжконфесійні суперечності на тлі політичного протистояння на Буковині у другій половині XIX - на початку XX ст. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини*. 2014. Вип. 702-703. С. 36-41.
65. Скорейко Г. Символізм постаті Маркіяна Шашкевича в українському суспільному русі XIX – на початку XX ст.: (до 200-річчя з дня народження Маркіяна Шашкевича). *Питання історії України*. 2011. Т. 14. С. 49-55.

66. Сухий О. Сучасна українська історіографія історії «Просвіти». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 644-657.
67. Федорук О. «Просвіта» і система культурних цінностей у розбудові держави. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 106-111.
68. Химка Дж-П. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860-1890) [пер. з англ. С. Левченка ; наук. ред. О. С. Жерноклеєв]. Київ: Основ. цінності, 2002. 326 с.
69. Чуприна В., Біла Н. Культурно-освітня діяльність «Просвіти» та українських політичних партій в селах Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 138-144.
70. Шкраб'юк П. Просвітницько-економічні структури Радикальної партії в Галичині. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: Зб. наук. пр. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 77-82.
71. Шологон Л. Видавнича діяльність Українського педагогічного товариства в Галичині (1881–1914 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія. Тернопіль : Вид-во ТНПУ, 2012, вип. 2. С. 28-31.
72. Шологон Л. Загальна характеристика актуалізованих джерел з історії національно-культурного руху українців Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. *Галичина : науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. 2016. № 28. С. 188-195.
73. Шологон Л. Загальнодержавна та крайова статистика як джерело до вивчення національно-культурного руху українців Галичини другої

- половини XIX – початку XX ст. *Spheres of culture : journal of Philological, Historical, Social and Media Communication, Political Science and Cultural Studies*. Lublin: Maria Curi-Sklodovska University in Lublin, 2012. Volume I. S. 214-222.
74. Шологон Л. Законодавство в галузі освіти і розвиток шкільництва Галичини другої половини XIX – початку XX ст. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія «Історія, економіка, філософія». Вип. 13 / Гол. ред. Ю. І. Терещенко. К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. С. 31-38.
75. Шологон Л. І. Національно-культурний рух українців Галичини другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках тогочасних публіцистичних праць. *Галичина : краєзнавчий та культурно-просвітній часопис*. 2021. № 34. С. 222-233.
76. Шологон Л. Національно-культурний рух українців Галичини 1848–1914 рр.: класифікація джерельного комплексу. *Інтелігенція і влада*. Серія : Історія. Одеса. 2016. С. 154-165.
77. Шологон Л. Національно-культурний рух українців Галичини напередодні Першої світової війни : спроба джерелознавчого аналізу. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність / Перша світова війна в історичній долі народів Центрально-Східної Європи*. Львів : Національна академія наук України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича. 2014. Вип. 24. С. 323-336.
78. Шологон Л. Національно-культурний рух українців Галичини середини XIX ст. на сторінках часопису «Зоря Галицька» (1848–1857 рр.). *Галичина : краєзнавчий та культурно-просвітній часопис*. Івано-Франківськ. 2013. № 22-23. С. 334-337.
79. Шологон Л. Програми політичних партій як джерело з історії українського національно-культурного руху (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Прикарпатського університету*. Історія, вип. 18. Івано-Франківськ, 2011. С. 167-174.

- 80.Шологон Л. Спогади про видатних діячів української культури другої половини другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках періодичних видань Західної України. *Питання історії України*. Збірник наукових статей. Чернівці : Зелена Буковина. 2006. Т. 9. С. 47-50.
- 81.Юрій М. Роль товариства «Просвіта» у формуванні національної свідомості українців Галичини, Буковини та Закарпаття. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. 2023. № 1. С. 55-61.
- 82.Яремчук В. Д. Українська багатопартійність Наддніпрянської і Західної України: компаративний аналіз (1899–1918 рр.). К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 504 с.

Підручники

- 83.Історія українських політичних партій: Хрестоматія-посібник. Кінець XIX ст. - 1917 р. Ч. 1 / Упор. Б.І. Корольов, І.С. Михальський. Київ: В-во Європейського університету, 2003. 561 с.

Інтернет-джерела

- 84.Добржанський О. Становлення та розвиток українського національного руху на Буковині в другій половині XIX – на початку XX ст.: динаміка, періодизація, регіональна специфіка. URL: https://oa.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/121/2021/11/Oriens_aliter_1-2014035-048.pdf
- 85.Ковівчак Р. Роль УГКЦ у плеканні української культурно-національної ідентичності в XIX-XX ст. URL: <http://dds.edu.ua/ua/articles/2/slovo/2021/3018-rol-uhkts-u-plekanni-ukrayinskoji-kulturno-natsionalnoyi-identychnosti-v-khikh-khkh-st-2024.html>
- 86.Плекан Ю.В. Москвофільський рух на західноукраїнських землях (середина XIX – друга половина XIX ст.). URL: <https://lib->

repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/5891/3/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B8%20%D0%B7%20%D0%9C%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%A0%D0%90%D0%A4%D0%86%D0%AF%20-%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%5B1%5D.pdf

87. Турій О. Греко-католицька церква та українська національна ідентичність в Галичині. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/15433-greko-katolicka-cerkva-ta-ukrayinska-nacionalna-identichnist-v-galichini.html

ДОДАТКИ

Етнічна структура населення Буковини

